

ORGANIZACJA TERYTORIALNA DIECEZJI PRZEMYSKIEJ 1772—1850

Ramy czasowe, wyznaczone dla niniejszego artykułu, stanowią nie tylko okres recepcji józefinizmu i jego reformy kościelnej na ziemiach polskich pod rządami Austrii, ale dla każdej diecezji galicyjskiej, a więc i dla diecezji przemyskiej, są okresem największych zmian terytorialnych i strukturalnych. Diecezja przemyska, która przez przeszło 400 lat miała ustalone terytorium, w tym okresie zmieniała go kilka razy, a jej wewnętrzna struktura terytorialna została mocno zmieniona i rozbudowana w stosunku do okresu przedrozbiorowego. Sama zaś diecezja, uważana w okresie staropolskim za trzeciorzędne biskupstwo, stała się w tym okresie jedną z pierwszych diecezji polskich.

Ponieważ głównym motorem tych zmian był nade wszystko panujący w Galicji system *in publico ecclesiasticis* — józefinizm, dlatego przejście diecezji pod panowanie Austrii i początki recepcji reform józefińskich stanowią punkt wyjściowy dla omawianych zagadnień w artykule, a dekret ces. Franciszka Józefa I z dnia 23 IV 1850 r., odrzucający definitywnie system józefiński w sprawach kościelnych, stanowi dlań granicę dolną.

Treść artykułu wypełnia zasadniczo józefińska regulacja samego terytorium diecezji, zakreślająca jej nowe granice, oraz józefińska regulacja wewnętrznej struktury terytorialnej biskupstwa. Należy do niej zanik podziału diecezji na archidiaconaty i oficjałaty, oraz regulacja organizacji dekanalnej i parafialnej. Podstawa źródłowa artykułu została oparta prawie wyłącznie na archiwaliach krajowych i zagranicznych (Przemyśl, Wiedeń) ze zrozumiałych względów. Dotąd bowiem poza diecezjami nikt nie interesował się józefińską regulacją administracji terytorialnej Kościoła.

1. FORMOWANIE SIĘ NOWEGO TERYTORIUM DIECEZJI

Zagadnienie to zostało w innym kontekście już opracowane¹, ale przy omawianiu terytorialnej organizacji diecezji jest rzeczą konieczną, by podać przynajmniej najważniejsze etapy i fakty związane z formowaniem się nowych granic. Granice te dyktowały nie tyle potrzeby duszpasterskie, ile raczej zmieniające się sto-

¹ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich 968—1939*, Lublin 1969—1971 (nadb.).

sunkowo często warunki polityczne na ziemiach polskich. Inicjowało je i przeprowadzało przede wszystkim państwo, zwłaszcza po pierwszym rozbiórce Polski, a fakty już zaistniałe ex post sankcjonowała Stolica Apostolska. Uzasadnienie teoretyczne „władzy państwa” w tym zakresie sformułował kanclerz Austrii ks. Kaunitz w liście z dnia 23 VI 1783 r. do kard. Herzana protektora nacji niemieckiej w Rzymie. Stwierdził on kategorycznie, że „od żadnego władcy nie można oczekiwać, by w wypadku poszerzenia granic państwowych... jego poddani mieli podlegać jurysdykcji biskupa zagranicznego, ale będzie żądał, by ich podporządkowano biskupowi krajowemu. Jest bowiem rzeczą znaną z historii Kościoła, że w dawniejszych czasach i jeszcze w epoce Karolingów cesarz i królowie tworzyli nowe diecezje i wyznaczali im granice. A chociaż z biegiem czasu w oparciu o fałszywe dekretały i błędne pojęcia uniwersalnej władzy papieża zostały wprowadzone do nowego prawa kanonicznego poważne zmiany, przyznające papieżowi uprawnienia w tym zakresie, to jednak w wypadku gdy papież odmówi władzy państwowej spełnienia uzasadnionej propozycji, to wówczas odżyje dawne jej prawo, związane istotnie z administracją kraju i sprawowaniem rządów”².

Ponieważ te „słuszne propozycje” ces. Józefa II były bardzo częste i zmieniały na przestrzeni kilku zaledwie lat kilka razy granice tej samej diecezji, dlatego m. in. natrafiły one w Rzymie na poważne trudności. Szczególne trudności zrodziły się przy tworzeniu biskupstwa tarnowskiego i regulacji diecezji lombardzkich we Włoszech. Te ostatnie trudności stały się powodem, że teoria kanclerza Austrii w zakresie uprawnień państwa i władzy świeckiej w sprawach kościelnych uległa dalszej rozbudowie. W liście z dnia 4 IV 1785 r. skierowanym do Nadwornej Kancelarii Czesko-Austriackiej ks. Kaunitz posunął się do stwierdzenia, że „podział i rozgraniczenie diecezji, przeprowadzane zgodnie z wymaganiami okoliczności, przysługuje wyłącznie władcy, a Stolica Apostolska nie ma żadnych uprawnień w tym zakresie, ani nawet prawa potwierdzenia takich zmian”³. Ale była to tylko teoria. Wprawdzie władze państwowe broniły jej gwałtownie jeszcze w pierwszej fazie rządów ces. Franciszka II (1790—1835)⁴, a józefińskie podręczniki prawa kościelnego sankcjonowały jeszcze w 1824 r. takie stanowisko⁵, ale faktycznie tak ces. Józef II, jak też i jego na-

² F. Mass, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Osterreich 1760—1790*, Bd 2, Wien 1953 nr 184 s. 400—402 (23 VI 1784).

³ Tamże, Bd 2 nr 216 s. 435—436 (4 IV 1785).

⁴ Tamże, Bd 4 Wien (1957) s. 75—77, 81—84, 88—100, nr 42 s. 333—334 (24 III 1804), nr 43 s. 335—336 (24 III 1804), nr 48 s. 344—345 (21 IV 1804).

⁵ G. Rechberger, *Enchiridion juris ecclesiastici Austriaci*, ed. 3, t. 1, Lincii 1824 s. 100 § 140.

stępcy zabiegali w Rzymie o papieską sankeję dla przeprowadzanych zmian w organizacji diecezjalnej w Cesarstwie. W takich to warunkach zaborcze władze austriackie przystąpiły do formowania nowego terytorium dla diecezji przemyskiej.

Diecezja ta w okresie przedrozbiorowym obejmowała Ziemię Przemyską i Sanocką w wojew. ruskim, oraz powiat lubaczowski w wojew. bełskim, oraz liczyła 18 100 km kw., 3 archidiaconaty (Brzozów, Jarosław, Przemyśl), 12 dekanatów i 168 parafii. W 1763 r. przyłączono do niej parafię Jaślińska, przynależną pod względem administracji państwowej do wojew. ruskiego, a kościelnie do 1763 — do diecezji krakowskiej. Pod względem terytorialnym diecezja była najmniejszą w metropolii lwowskiej, zaś pod względem organizacyjnym zajmowała pierwsze miejsce, jako że liczniejsza w parafie diecezja lueka należała do gnieźnieńskiej prowincji kościelnej⁶.

Po pierwszym rozbiórce Polski (1772) diecezja, która w całości znalazła się w zaborze austriackim, została powiększona prawie dwukrotnie. Na mocy dekretu inkorporacyjnego ces. Józefa II z dnia 13 I 1782 r. została do diecezji wcielona cała galicyjska część diecezji chełmskiej w okręgu zamojskim. Obejmowała ona 6 dekanatów i łącznie 50 parafii. W 1785 r. mieszkało na tych terenach 82 068 katolików ob. łac. Z dniem 1 V 1782 r. biskup J. T. Kierski przejął jurysdykcję kościelną w Zamojszczyźnie bez uprzedniej zgody Stolicy Apostolskiej. Czy taką zgodę otrzymał później? Trudno powiedzieć, ponieważ odpowiednich dokumentów papieskich nie znaleziono.

Poważne zmiany terytorialne miały miejsce również na pograniczu z archidiecezją lwowską. Początkiem tych zmian był nowy podział całego kraju na 18 cyrkulów — obwodów politycznych, przeprowadzony na mocy patentu cesarskiego z dnia 22 III 1782 r. W ślad za tym rozporządzeniem Gubernium lwowskie w dniu 21 VII 1784 r. powiadomiło orynariuszów ob. łac. w Galicji, że granice diecezji należy dostosować do politycznej administracji cyrkularnej. Diecezja przemyska miała odtąd obejmować następujące cyrkule: Przemyśl, Rzeszów, Sambor, Lesko, Zamość i Żółkiew. Ponieważ granice diecezji lwowskiej i przemyskiej nie pokrywały się z nowym podziałem politycznym, dlatego rozpoczęła się prawie pięcioletnia regulacja granic kościelnych na tym odcinku. Po kilku poważnych zmianach terytorialnych, ostatecznie na mocy umowy cesyjnej z dnia 5 X 1787 r. diecezja odstąpiła na rzecz archidiecezji lwowskiej 2 dekanaty (Lubaczów, Sokal), 28 parafii i 7 klasztorów w obwodzie żółkiewskim i 3 parafie i 1 klasz-

⁶ Zasadnicze informacje na temat zmian terytorialnych diecezji przemyskiej w latach 1772—1830 zob. Kumor, *Granice*, s. 279—286. W niniejszym artykule dokumentacji nie powtarzamy. Jedynie przytaczamy nową dokumentację w przypisach.

tor w obwodzie stryjskim, w zamian za co otrzymała w obwodzie przemyskim i samborskim 7 parafii. Zmiany te doczekały się sankcji Stolicy Apostolskiej dopiero w 1796 r.

Najbardziej spornym terenem był cyrkuł żółkiewski. Obejmował on w całości po 1787 r. 2 dekanaty (Żółkiew, Beiz), 26 parafii i 6 kapelanii lokalnych. Większa część z tych parafii przynależała przed 1782 r. do diecezji chełmskiej, a od 1782 r. pozostawała pod jurysdykcją biskupa przemyskiego, chociaż odległość tych terenów od Lwowa była bardzo bliska. Po przesłaniu dekretu cesarskiego metropolicie lwowskiemu F. Kickiemu w sprawie odstąpienia parafii cyrkułu żółkiewskiego diecezji przemyskiej (Kukizów, Kulików, Żółkiew, Żółtańce, Mierzwica), zwrócił się on za pośrednictwem Gubernium lwowskiego z osobistą prośbą do ces. Józefa II (4 XII 1786) o pozostawienie tychże parafii przy archidiecezji lwowskiej łącznie z całym cyrkułem żółkiewskim. Argumentował przy tym, że obwód żółkiewski położony jest w najbliższym sąsiedztwie Lwowa, komunikacja zaś z Przemyślem jest trudna, a droga z Żółkwi do Przemyśla prowadzi przez Lwów, a nadto cyrkuł ten posiada najlepiej uposażone parafie i najwięcej katolików ob. łac. Przez wyłączenie cyrkułu z archidiecezji lwowskiej utraci ona nie tylko najlepsze parafie, ale i większość kandydatów do kapłaństwa. Poddawał tedy metropolita sugestie, aby cały nowo uformowany cyrkuł przydzielić do archidiecezji lwowskiej, w zamian za co gotów jest odstąpić na rzecz Przemyśla parafie lwowskie w cyrkułe samborskim, a nawet cały cyrkuł stryjski⁷.

Pismo metropolity Kickiego Gubernium lwowskie poparło pozytywnie i 18 XII 1784 r. przekazało je do Wiednia. Obydwa wnioski znalazły się 29 XII t.r. na wokandzie Nadwornej Komisji Duchownej, a następnie zostały przesłane wraz z opinią do decyzji cesarskiej. Biurokracja józefińska była jednakże nieugięta. Ces. Józef II własnoręcznym pismem, umieszczonym na wniosku Nadwornej Komisji Duchownej, zdecydował, że „lwowski arcybiskup ob. łac. niech się wyzbędzie własnych manipulacji i niech się zastosuje w pełni do jego dotychczasowych decyzji”. Dnia 17 I 1787 r. Kancelaria wiedeńska przesłała decyzję cesarską do Lwowa⁸.

Po nieudanych zabiegach metropolity sprawę pozostawienia cyrkułu żółkiewskiego przy Lwowie wziął w swe ręce zapewne nie bez sugestii czynników kościelnych we Lwowie, sam biskup przemyski A. Gołaszewski. W dniu 15 IV 1787 r. za pośrednictwem Guber-

nium lwowskiego zwrócił się do ces. Józefa II z prośbą, „aby użyć łaskę cesarską pozostawienia przy archidiecezji lwowskiej cyrkułu żółkiewskiego, jako że leży w najbliższym sąsiedztwie Lwowa, a oddalony jest wielce od Przemyśla”. Suplikę przemyską i tym razem poparło pozytywnie Gubernium lwowskie. Interwencja okazała się skuteczna. Dnia 26 IV 1787 r. Kancelaria Nadworna powiadomiła Gubernium lwowskie, że cesarz zdecydował, że „cyrkuł żółkiewski winien pozostać przy archidiecezji lwowskiej”⁹. Pozostał też przy niej i cyrkuł stryjski. Ustalone w 1787 r. granice z archidiecezją przetrwały bez zmian do 1925 r.

Daleko dłużej czasowo toczył się proces formowania granic diecezjalnych na pograniczu z nowo utworzonym biskupstwem tarnowskim. Na podstawie instrumentu cesyjnego z dnia 20 XI i 2 XII 1786 r. diecezja odstąpiła na rzecz biskupstwa w Tarnowie 8 parafii i 2 klasztory w dekanacie Krosno, jako że należały do cyrkułu dukielskiego, który miał w całości pozostać przy diecezji tarnowskiej. Otrzymała natomiast z Tarnowa 3 dekanaty (Głógów, Miechocin, Rudnik) 28 parafii i 4 klasztory w cyrkułe rzeszowskim, który w całości miał należeć do diecezji przemyskiej. Zmiany te przetrwały do r. 1805. Na skutek kasaty diecezji tarnowskiej, pap. Pius VII bullą „Opera atque indefessa” z 24 IX 1805 przydzielił do Przemyśla ze zniszczonej diec. tarnowskiej 2 obwody polityczne (Tarnów, Jasło) i łącznie 9 dekanatów, 148 parafii i 443 042 wiernych. Zmiany te weszły w życie w 1807 r., ale posiadały charakter przejściowy.

Po włączeniu Galicji Zachodniej wraz z Krakowem do Księstwa Warszawskiego (1809), zaistniała znowu potrzeba przywrócenia do życia diecezji tarnowskiej. Już w dniu 7 IV 1810 r. ces. Franciszek I zaaprobował ten wniosek, ale ze względu na trudną sytuację Stolicy Apostolskiej, nie można go było zrealizować. Tymczasem dnia 24 V 1810 r. Nadworna Kancelaria w Wiedniu we wniosku do cesarza wystąpiła z nowym planem co do diecezji przemyskiej. Ponieważ, jak stwierdzano, archidiecezja lwowska poniosła poważne straty terytorialne na rzecz Rosji (obwód tarnopolski i zaleszczycki), a liczba jej parafii wynosi zaledwie 152 i 18 lokalii, oraz 169 763 katolików ob. łac., zaś diecezja przemyska po stracie Zamojszczyzny na rzecz Księstwa Warszawskiego i diecezji lubelskiej liczy tylko 346 parafii i 11 lokalii, zaś z diecezji krakowskiej pozostało w granicach Galicji tylko 213 parafii, dlatego wystąpiono z wnioskiem, aby liczbę biskupstw ob. łac. w Galicji zredukować do 2. Zgodnie też z tym należy przenieść stolicę biskupstwa z Przemyśla do Tarnowa i przydzielić mu obwody polityczne: Bochnia, Myślenice, Nowy Sącz, Jasło, Tarnów i Sanok,

⁷ Allgemeines Verwaltungsarchiv, Wien. Alte Kultus Akten Fasc. 134 Nr 299 ex Januario 1787 (bp F. Kicki do ces. Józefa II — 4 XII 1786).

⁸ Tamże (Gubernium lwowskie do Nadwor. Komisji Duchownej — 18 XII 1786; Nadwor. Komis. Duch. do ces. Józefa II — 29 XII 1786; Nadwor. Komis. Duch. do Gubernium lwowskiego — 16 I 1787).

⁹ Tamże, Nr 627 ex Aprili 1787 (bp Gołaszewski do ces. Józefa II — 15 IV 1787; Kancel. Nadwor. do Gubernium lwowskiego — 26 IV 1787).

a pozostałe terytorium diecezji przemyskiej (cyrkuly: Rzeszów, Przemyśl, Sambor) wcielić do archidiecezji lwowskiej. Po tych zmianach archidiecezja lwowska miała liczyć 367 parafii, 25 lokalii i 373 263 katolików ob. łac., zaś diecezja tarnowska — 346 parafii, 7 lokalii 723 289 katolików ob. łac.

Jednocześnie jednakże przeciwko kasacie diecezji wysunięto poważne zastrzeżenia i obiekcje. Stwierdzano, że w wypadku takiego rozwiązania diecezje galicyjskie będą zbyt rozległe terytorialnie i bardzo ludne. Podano przykładowo, że nawet archidiecezja wiedeńska liczyła wówczas tylko 707 239 wiernych, a z diecezji krajów austriackich i czeskich tylko Praga (925 214) i Ołomuniec (911 882) były liczniejsze ludnościowo. Zauważono też, że trzeba się liczyć wielce z opinią kleru galicyjskiego, tak bardzo przywiązanego do swojej tradycji i kultury. Większa liczba biskupstw w Galicji będzie natomiast sprzyjała rozwojowi kulturalnemu kraju. Potwierdzono też, że Przemyśl posiada wspaniałą katedrę i odpowiednie budynki na pomieszczenie urzędów kościelnych, podczas gdy w Tarnowie ich nie ma. Wreszcie poważną trudność dla kasaty diecezji przemyskiej miał stanowić brak księży w archidiecezji lwowskiej. Przy powiększeniu bowiem terytorialnym archidiecezji braki te staną się bardziej rażące. Przy końcu wniosku przytoczono opinię Gubernium lwowskiego, które opowiedziało się za pozostawieniem diecezji w Przemyślu i za utworzeniem odrębnej diecezji dla galicyjskiej części krakowskiego biskupstwa, lub wikariatu generalnego, zależnego od metropolitów lwowskich. Po tej też linii poszły decyzje ces. Franciszka I z dnia 15 III, 2 IV, 10 V 1810 r., potwierdzone ostatecznie dnia 4 IV 1811 r.¹⁰ Ale i one nie były ostateczne.

Po zaprowadzeniu nowych granic politycznych na ziemiach polskich w 1815 r., sprawa reorganizacji biskupstw galicyjskich stała się znów bardzo aktualną. Jeszcze przed podpisaniem traktatu wiedeńskiego Gubernium galicyjskie przesłało do Wiednia „Übersicht der galizischen Diözesen des latein. Ritus nach den verschiedenen Aufträgen“ Z „Przeglądu“ tego wynikało, że archidiecezja lwowska obejmowała wówczas 9 obwodów politycznych (182 parafii, 28 lokalii i 250 825 katolików ob. łac.), diecezja przemyska — 7 obwodów politycznych, 367 parafii, 39 lokalii i 742 633 wiernych, oraz część galicyjska diecezji krakowskiej — 3 obwody polityczne, 250 parafii i ok. 635 684 wiernych. Wykazy te stały się podstawą nowego, alternatywnego planu podziału kościelnego Galicji. Przedłożyła go ces. Franciszkowi I Kancelaria Nadworna w dniu 15 III 1815 r. Pierwszy plan przewidywał wznowienie diecezji tarnowskiej dla 3 obwodów politycznych z diecezji krakowskiej i 2 —

¹⁰ Tamże, Nr 185 ex Novembri 1816 (Kancel. Nadwor. do ces. Franciszka I — 24 V 1810; Decyzja — 4 IV 1811).

z diecezji przemyskiej (Tarnów, Rzeszów). Drugi projekt postulował podział całej Galicji na 2 biskupstwa: Lwów — dla 12 cyrkulów (Bukowina, Kołomyja, Stanisławów, Brzeżany, Złoczów, Stryj, Lwów, Żółkiew, Sambor, Sanok, Tarnopol, Zaleszczyki), oraz Przemyśl dla 7 cyrkulów (Przemyśl, Rzeszów, Jasło, Tarnów, Bochnia, Myślenice i Nowy Sącz). Trzeci wreszcie plan przewidywał pozostawienie w Galicji 3 diecezji ob. łac., ale diecezja przemyska miała obejmować tylko 4 okręgi polityczne: Przemyśl, Sambor, Sanok i Jasło, łącznie 194 parafie. Na rzecz wznawianej diecezji tarnowskiej miała odstąpić cyrkuly Tarnów i Rzeszów. Podobny, choć nieco zmodyfikowany plan opracowała Kancelaria Nadworna w 1816 r.¹¹ Ostateczna decyzja ces. Franciszka I z dnia 26 VI 1816 r. przywracała do życia diecezję tarnowską z siedzibą w Tyńcu i włączała doń cyrkul tarnowski z diecezji przemyskiej. Potwierdził to pap. Pius VII w bulli „Studium paterni affectus“ z dnia 20 IX 1821 r.¹²

W 1809 r. okręg zamojski wraz ze skrawkami dawnego wojew. ruskiego został przyłączony do Księstwa Warszawskiego. Na skutek tych zmian politycznych biskup przemyski A. Gołaszewski przekazał jurysdykcję kościelną na tych terenach biskupowi lubelskiemu W. Skarszewskiemu (11 II 1811), a 30 VI 1818 r. pap. Pius VII na mocy bulli „Ex imposita nobis“ wcielił je na zawsze do diecezji lubelskiej. Były to ostatnie zmiany w granicach diecezji w omawianym okresie. Od 1821 r. jej terytorium obejmowało 5 obwodów politycznych: Jasło, Przemyśl, Rzeszów, Sambor i Sanok.

2. ARCHIDIAKONATY I OFICJAŁATY

Podział diecezji przemyskiej na archidiakonaty nastąpił stosunkowo późno i w okresie upadku tej instytucji. Stało się to na mocy dekretu biskupa W. H. Sierakowskiego z dnia 24 III 1751 r., mocą którego diecezja została podzielona na 3 archidiakonaty: przemyski — 4 dekanaty, 56 parafii; jarosławski — 4 dekanaty, 57 parafii i brzozowski — 4 dekanaty i 66 parafii¹³. Wprowadzenie organizacji archidiakonalnej do diecezji miało na celu usprawnienie jej zarządu i duszpasterstwa i doorganizowanie jej na wzór diecezji koronnych. Obok bowiem diecezji łuckiej na Rusi żadna inna diecezja nie miała dotąd podziału na archidiakonaty okręgowe. Nowo utworzone urzędy — prałatury zostały związane z ka-

¹¹ Tamże, Nr 185 ex Novembri 1816 (kancl. Ugarte do Gubernium lwowskiego — 15 III 1815; Gubernium lwowskie do Kancel. Nadwor. — 21 VI 1816).

¹² Tamże (Decyzja ces. Franciszka I — 26 VI 1816).

¹³ F. Pawłowski, *Premisla sacra sive Series et gesta episcoporum r.l. Premisliensium*, Cracoviae 1870 s. 47—49; W. Sarna, *Biskupi przemyscy obrz. łac.*, cz. 2, Przemyśl 1910 s. 44.

pitulami. Archidiakon przemyski, stołeczny, utworzony jeszcze przed 1443 r., otrzymał 3 miejsce w kapitule katedralnej po dziekanie i prepozycie. Archidiaconi okręgowi w Jarosławiu i Brzozowie zostali prałatami miejscowych kapituł kolegiackich. Prałatury archidiaconie przy wspomnianych kolegiatach zostały utworzone przez biskupa W. H. Sierakowskiego dekretem z dnia 24 III 1751 r.¹⁴

Organizacja archidiaconalna w diecezji nie utrzymała się długo, a kres jej położyły rządy józefińskie. Reżim józefiński odniósł się bowiem niechętnie do organizacji archidiaconalnej. F. J. von Heinke, jeden z głównych współtwórców reform józefińskich, ocenił prałatury kapitulne z wyjątkiem scholasterii bardzo nisko. Radził je przeto zredukować, zlikwidować monopol szlachty do stall kapitulnych i zażądać jako *conditio sine qua non*, by kandydaci ubiegający się o godność i stalle kapitulne wykazali się w każdym wypadku 10-letnią, gorliwą pracą duszpasterską¹⁵. Kościelne prawo józefińskie stwierdzało, że „jurysdykcja kościelna... archidiaconów z biegiem czasu została ograniczona, że obecnie w wielu diecezjach, a zwłaszcza w krajach austriackich, nie pozostała nawet godność archidiacona w kapitule”¹⁶.

Rzeczywiście regulacja diecezji i kapituł katedralnych w Austrii i Czechach, przeprowadzona w latach rządów ces. Józefa II (1780—1790), skasowała zarówno podział diecezji na archidiaconaty, jak też i samą godność archidiacona w kapitułach. Jedynie diecezja berneńska na Morawach zatrzymała podział na archidiaconaty okręgowe (Brno, Iglawa — Znojmo) i godność prałacką w kapitule katedralnej¹⁷, a kapituły praska i olomuniecka kapitulną godność prałata archidiacona. Archidiakon olomuniecki zatrzymał tytularną godność archidiacona opawskiego. Pozostałe diecezje czeskie nie posiadały tej prałatury¹⁸. Organizacja archidiaconalna pozostała natomiast prawie we wszystkich diecezjach krajów korony św. Stefana, mimo że i tu w latach 1770—1830 przeprowadzono kilkakrotnie regulację granic diecezjalnych. Tak np. archidiecezja otrzyhomska na Węgrzech w 1842 r. dzieliła się na 6 archidiaconatów, zaś diecezja koszycka w 1840 — na 3 archidiaconaty¹⁹. Rzecz godna uwagi, że w granicach politycznych Węgier podział na archidiaconaty okręgowe zatrzymały diecezje dawne

¹⁴ J. Rąb, Kapituła kolegiacka w Brzozowie 1724—1788, (maszyn.).

¹⁵ Maass, jw. Bd 3 (Wien 1956) nr 16 s. 474 (grudzień 1790).

¹⁶ Rechberger, jw. s. 140 § 206.

¹⁷ „Catalogus dioecesis Brunensis” 1918 s. 31.

¹⁸ „Catalogus ...archidioecesis Olomucensis” 1861 s. 1—8; „Catalogus ...archidioecesis Pragenae” 1864 s. 10—12.

¹⁹ „Schematismus cleri archidioecesis Strigoniensis” 1842 s. 9—10; „Schematismus cleri dioecesis Cassoviensis” 1840, s. 35—46.

(np. Ostrzyhom, Eger, Nitra) i otrzymały go również diecezje nowe (np. Spisz — 3, Koszyce — 3, Rożnawa — 3).

U podstaw załamania się i zaniku organizacji archidiaconalnej w Galicji łącznie z diecezją przemyską leżą przyczyny natury administracyjnej takie jak: regulacja parafii, regulacja granic diecezjalnych, reorganizacja i dostosowanie administracji wewnętrznej diecezjalnej do politycznego podziału administracji kraju, oraz reorganizacja kapituł katedralnych i kasata kapituł kolegiackich. W wypadku diecezji przemyskiej regulacja granic diecezjalnych pod wpływem wypadków politycznych, trwała prawie 40 lat. Nowo przyłączane tereny do diecezji nie były włączane do już istniejących archidiaconatów, ani też nie formowano z nich archidiaconatów nowych. Wcielenie Zamojszczyzny do diecezji (1782), oraz regulacja granic diecezjalnych w 1784—1787 w zasadzie zniszczyła organizację archidiaconalną, ustaloną za rządów biskupa W. H. Sierakowskiego. Do kasaty tej organizacji przyczynił się również nowy, dostosowany do podziału cyrkularnego kraju, podział diecezji na dekanaty i parafie w latach 1784—1788.

Faktycznie organizacja archidiaconalna nie funkcjonowała już w 1785 r., kiedy to „*Consignatio generalis ecclesiarum*”, sporządzona w 1785 r. przez biskupa A. W. Betańskiego, nie zna podziału diecezji na archidiaconaty²⁰. Formalna kasata tej organizacji nastąpiła z chwilą regulacji kapituły katedralnej i kasaty kapituł kolegiackich. Na mocy dekretu rządowego z dnia 23 XI 1787 r. kapituła przemyska została zredukowana, a prałatura archidiaconalna została zupełnie zniesiona. Ostatni archidiakon katedralny ks. Jan Sierakowski był na urzędzie do 1776 r. Na mocy dekretu ces. Józefa II z dnia 9 II, ogłoszonego przez Gubernium lwowskie w dniu 4 III 1784 r., wszystkie kapituły kolegiackie w Galicji zostały skasowane²¹. Tym samym upadły prałatury archidiaconie brzozowska i jarosławska. Ostatni archidiakon brzozowski, ks. Józef Kierski, zrezygnował z archidiaconii w 1801 r. i przeniósł się na prepozyturę przemyską. Kolegiata jarosławska została ostatecznie na mocy dekretu z dnia 20 II 1800 r. zamieniona na probostwo z 4 wikariuszami²². W ten sposób w okresie największego nasilenia reform józefińskich została zniszczona całkowicie organizacja archidiaconalna w diecezji. by się więcej nie odrodzić.

²⁰ ADP (Archiwum Diecezjalne w Przemyślu), nr 244, *Consignatio generalis ecclesiarum parochialium et totius cleri dioecesis Premisliensis anno 1785 continens pagos omnes et eorum distantiam ad ecclesiam ad quam pertinent. (Hic liber conscriptus a. 1785 manu Antonii Veneslai Betański episcopi Premisliensis)*, k. 83.

²¹ *Zbiór dokumentów kolegiaty i kapituły zamojskiej*, wyd. B. Kumor, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” t. 28; 1974 nr 133 s. 412—413.

²² Rąb, jw.

Urząd oficjała generalnego w diecezji przemyskiej istniał już z całą pewnością w XV stuleciu, o czym najlepiej przekonywują zachowane akta konsystorskie od 1465 r.²³ Do 1772 r. diecezja miała tylko jeden konsystorz z uprawnieniami generalnymi w Przemyślu, podziału zaś na konsystorze okręgowe nie było. Sytuacja zmieniła się dopiero po 1772 r., kiedy to poważny wpływ na formowanie się struktury organizacyjnej diecezji wywarły reformy józefińskie i inicjatywy kościelne, podejmowane przez Stolicę Apostolską. Te ostatnie dotyczyły tworzenia specjalnych urzędów, wydziałów, względnie komisji konsystorskich, które miały na celu już to usprawnienie duszpasterstwa, już to usprawnienie zarządu diecezją. W zaborze austriackim stosunkowo najwcześniej przyjęła się zasada, że w diecezji może być tylko jeden konsystorz i to generalny, chociaż pod koniec XVIII stulecia i w pierwszych latach XIX w. zdarzały się na skutek przyczyn natury politycznej częste wyjątki. Zresztą jeszcze w 1840 r. archidiecezja ostrzyhomska na Węgrzech miała dwa konsystorze generalne — w Ostrzyhomiu dla węgierskiej części archidiecezji, obejmujący 19 dekanatów i 258 parafii, oraz tyrnawski dla słowackiej części archidiecezji, obejmujący 20 dekanatów i 254 parafie²⁴. Z diecezji czeskich archidiecezja olomuniecka i praska miała osobne oficjałaty okręgowe dla pruskich części archidiecezji (Hulczyn, Kłodzko)²⁵. Trzeba jednak podkreślić, że w obydwóch ostatnich wypadkach utworzenie oficjałatów okręgowych było podyktowane wyłącznie przyczynami natury politycznej.

W diecezji przemyskiej rozbudowę liczniejszych urzędów oficjałatów podyktowały również czynniki polityczne. Tak biskup J. T. Kierski dekretem z dnia 22 VI 1782 r. utworzył oficjałat i wikariat generalny w Zamościu dla tej części diecezji chełmskiej, którą władze państwowe austriackie wcieliły do diecezji przemyskiej chcąc w ten sposób uszanować kanoniczność jurysdykcji kościelnej. Mianowany bowiem przez niego wikariusz generalny biskup Melchior Kochnowski miał podobne uprawnienia z ramienia biskupa ordynariusza chełmskiego. Nowo utworzony oficjałat generalny obejmował 6 dekanatów (przed reorganizacją) i 50 parafii²⁶.

Następca biskupa Kierskiego, biskup A. W. Betański, dekretem z dnia 3 III 1783 r. utworzył w diecezji 3 konsystorze generalne: w Przemyślu, Brzozowie i Zamościu, zorganizował urzędy, wydał

²³ ADP nr 1, Acta actorum consistorii episcopalis Premisliensis ex annis 1465—1481, Liber I.

²⁴ „Schematismus cleri ... archidioecesis Strigoniensis” 1842 s. 266—267.

²⁵ „Catalogus ... Olomucensis” 1861 s. 299; „Catalogus ... Pragense” 1864 s. 238—254.

²⁶ Zbiór dokumentów, nr 128 s. 400—401.

„Regulae pro consistoriis” i zamianował personel urzędniczy, składający się z przewodniczącego, którym był oficjał i wikariusz generalny, 2 asesorów z gremium kapituły przemyskiej, względnie brzozowskiej lub zamojskiej 2 konsultorów i egzaminatorów przynodalnych. Do konsystorza generalnego w Przemyślu przydzielił dekanaty: Pruchnik, Jaworów, Leżajsk, Tarnogród, Mościska, Sambor, Przemyśl i Nowe Miasto. Do konsystorza generalnego w Brzozowie miały należeć dekanaty: Rzeszów, Dynów, Krosno, Brzozów i Sanok, zaś do konsystorza zamojskiego — Zamość, Hrubieszów, Grabowiec, Potylicz, Belz, Sokal i część krasnostawskiego (po stronie galicyjskiej)²⁷. Uprawnienia jurysdykcyjne konsystorz były stosunkowo szerokie, jak to wykazują dokumenty nominacyjne oficjałów i wikariuszów generalnych. Tak np. wikariusz zamojski otrzymał faktycznie pełny zakres władzy z wyjątkiem obsady prałatury i kanoników w kapitule zamojskiej²⁸. Sprawy mieszane i cywilne zostały jednakże przez władze zaborcze wyjęte z zakresu kompetencji sądów konsystorskich²⁹. Początkowo utworzenie 3 konsystorz generalnych w diecezji spotkało się z pozytywną aprobatą Gubernium lwowskiego, wszystkie też trzy otrzymały uposażenie państwowe. Tak konsystorz zamojski otrzymał uposażenie w wysokości 3 150 flor. rocznie (25 IX 1783)³⁰.

Ale sytuacja taka trwała zaledwie do końca 1783 r. Już bowiem dnia 23 XII 1783 r. Kancelaria cesarska w Wiedniu zapytywała Gubernium we Lwowie czy w diecezji przemyskiej są konieczne aż 3 konsystorze generalne?³¹ Mnożenie bowiem urzędów powodowało również mnożenie wydatków finansowych, a nadto tendencje takie podtrzymywały dawne struktury organizacyjne polskich czasów. Stąd Gubernium lwowskie dekretem z dnia 15 X 1784 r. zażądało kategorycznie od biskupa Betańskiego zniesienia konsystorz generalnych poza Przemyślem i poddanie całej die-

²⁷ ADP nr 6 Kurrendy 1783 (Kurrenda z dnia 3 III 1783); Protocolum seu repertorium expeditionum officii curiae episcopalis Premisliensis 1783—1784 s. 1—5 (Dekret z 3 III 1783), s. 6—9 (Regulae pro consistoriis — 3 III 1783); Kumor, *Granice*, s. 279 nn. Pawłowski, *Premisla*, s. 628.

²⁸ Zbiór dokumentów, nr 129 s. 401—403.

²⁹ ADP nr 88 Litterae et edicta Excelsi Gubernii Leopoliensis ad Josephum Thaddaeum Kierski episcopum Premisliensem a tempore revindicationis Regnorum Galiciae et Lodomeriae amanata. Vol. 3 (1781—1782) nr 631 s. 185—186 (Gubernium lwowskie do bpa Betańskiego — 21 VI 1783).

³⁰ ADP nr 89 Litterae et edicta. Vol. 4 (1782—1783) nr 39 s. 166 (Guber. Brygido do bpa Betańskiego — 21 III 1783), nr 219 s. 382—383 (Guber. Brygido do bpa Betańskiego — 5 VIII 1783); T. 5 (1783—1784) nr 297 s. 82—83 (Guber. lwowskie do bpa Betańskiego — 25 IX 1783), nr 302 s. 88—89 (Bp Betański do Gubernium lwowskiego — 21 X 1783).

³¹ ADP nr 90 Litterae et edictae. T. 5 nr 406 s. 216—217 (Gubernium lwowskie do bpa Betańskiego — 15 I 1784).

cezji jurysdykcji oficjała i wikariusza generalnego w Przemyślu. Mimo pewnego oporu biskupa Betańskiego i obrony przezeń powołanych do życia konsystorzcy, Gubernium lwowskie działając z upoważnienia Kancelarii Nadwornej w Wiedniu (6 VII 1784), zarządziło natychmiastowe zamknięcie konsystorza generalnego w Zamościu (21 VII 1784). Na skutek tego biskup Betański dekretem z dnia 31 III 1785 r. zniósł konsystorz generalny w Zamościu, ale zachował nadal konsystorz generalny w Brzozowie i zakreślił jego granice do cyrkułów politycznych Rzeszów, Lesko i Dukla³². Ale i ten oficjelał nie trwał długo. Na wyraźne żądanie władz austriackich zniósł go w 1787 r. biskup A. Gołaszewski³³.

Po kasacie konsystorz generalnych i poddaniu całej diecezji bezpośrednio jednemu konsystorzowi generalnemu w Przemyślu, powstała w diecezji pewna forma oficjelałów okręgowych. Tak po kasacie oficjelału generalnego w Zamościu biskup Betański, chcąc zachować ciągłość legalnej jurysdykcji kościelnej, zamianował dekretem z dnia 20 I 1785 r. ks. Mikołaja Olgierda kanonika przemyskiego i zamojskiego „arcydzikanem z uprawnieniami jurysdykcyjnymi na galicyjskie terytorium diecezji chełmskiej dla 4 dekanatów: Zamość, Hrubieszów, Grabowiec i Tarnogród” przy czym zakres uprawnień ks. Olgierda z biegiem czasu został wydatnie poszerzony³⁴.

Ale i taka forma zarządu kościelnego w Zamojszczyźnie nie utrzymała się długo. Dnia 21 I 1786 r. zmarł biskup Betański, a jego następcą biskup A. Gołaszewski w odpowiedzi na nowe żądanie Gubernium lwowskiego, dekretem z dnia 31 X 1786 r. cofnął pełnomocnictwa ks. Olgierdowi i podporządkował Zamojszczyznę konsystorzowi generalnemu w Przemyślu³⁵. Sprawa legalności jurysdykcji była prawdopodobnie załatwiona potajemnie przy nominacji Gołaszewskiego na biskupstwo przemyskie. Tę formę kościelnego zarządu Zamojszczyzną wznowił biskup Gołaszewski po 1809 r., odkąd po pokoju wiedeńskim (19 X 1809) cały okręg zamojski wraz ze skrawkami wojew. ruskiego został przyłączony do Księstwa Warszawskiego. W przewidywaniu trudności normalnej komunikacji ze stolicą biskupią w Przemyślu, na skutek powstania nowego kordonu granicznego, biskup Gołaszewski wkrótce po 1809 r. powołał do życia dla Zamojszczyzny zarząd tymczasowy z ograniczoną jurysdykcją (iudex surrogatus)³⁶. Pomimo tego, rząd Księstwa Warszawskiego za pośrednictwem prefekta departamentu lubelskiego zażądał od biskupa przemyskiego (przed 30 X 1810) delegowania jurysdykcji kościelnej na Zamojszczyznę biskupowi w Lublinie W. Skarszewskiemu³⁷. Po konsultacji z Gubernium lwowskim (2 XI 1810) i nadworną kancelarię wiedeńską (1 II 1811), biskup Gołaszewski wydał 11 II 1811 r. dekret, mocą którego przekazał jurysdykcję kościelną nad Zamojszczyznę biskupowi lubelskiemu. Tereny te włączył do diecezji lubelskiej pap. Pius VII (30 VI 1818)³⁸.

Podobny okręg pod nazwą „Surrogatio Pilsnensis” w Pilźnie utworzył biskup Gołaszewski dekretem z dnia 12 XI 1807 r. dla 2 cyrkułów politycznych (Tarnów, Jasło), obejmujących łącznie 9 dekanatów, 148 parafii i 443 042 wiernych, które przez pap. Piusa VII zostały przyłączone do diecezji przemyskiej po zniesieniu diecezji tarnowskiej (24 IX 1805). Na stanowisko surrogata powołał ks. Wojciecha Zaborskiego proboszcza w Pilźnie, który rozpoczął urzędowanie dopiero 3 I 1808 r. Zakres jego uprawnień jurysdykcyjnych był raczej szczupły i obejmował troskę ogólną o kościoły i parafie w obydwóch cyrkułach, pośrednictwo w ogłaszaniu i realizowaniu zarządzeń konsystorza przemyskiego i w odwoływaniu się doń, a nade wszystko sporządzenie i przesłanie do Przemyśla obszernej relacji o stanie kościołów i duszpasterstwa w nowo przyłączonych do diecezji okręgach³⁹. Oficjelał pilźnieński miał charakter przejściowy i zdaje się, że został skasowany dopiero w 1821 r., kiedy to obwód tarnowski został wcielony do diecezji tyńcheńskiej.

3. DEKANATY

Organizacja dekanalna w diecezji przemyskiej została wydatnie pomnożona przez biskupa W. H. Sierakowskiego. Z okazji wprowadzenia do diecezji organizacji archidiakonalnej biskup ten dekretem z dnia 24 III 1751 r. w miejsce dotychczasowych 9 dekanatów (Przemyśl, Jarosław, Krosno, Sanok, Sambor, Rzeszów, Dynów, Leżajsk i Mościska)⁴⁰, utworzył 3 nowe dekanaty w Pruchniku, Nowym Mieście i Tarnogrodzie. Liczba parafii w poszczególnych dekanatach wahała się od 12 (Leżajsk, Tarnogród) do

³² ADP nr 8 Kurrendy 1785 (Dekret biskupa Betańskiego — 31 III 1785); nr 1 Liber exhibitorium 1784 nr 221 (6 VII 1784), nr 250 (14 VII 1784); Kumor, *Granice*, s. 281 n.

³³ J. Kwolek, *Gołaszewski Antoni h. Kościeszka*, w: *Pol. Słow. Biogr.* t. 8 s. 237.

³⁴ ADP nr 1 Liber expeditorum 1785/86 nr 913; tamże nr 1011 (1 II 1785, 2 II 1785), nr 1048 (28 II 1785, 14 III 1785).

³⁵ ADP nr 96 Liber II expeditionum curiae episcopalis Premisliensis 1784-1787 s. 93 n.

³⁶ ADP nr 58 Acta consistorii 1810 nr 685.

³⁷ ADP nr 23 Protocolum 1810 nr 685.

³⁸ ADP nr 24 Protocolum 1811 nr 98.

³⁹ B. Kumor, *Dzieje polityczno-geograficzne diecezji tarnowskiej*, Lublin 1958 nr 17 s. 151-153; tenże, *Granice*, s. 292.

⁴⁰ *Synody diecezji przemyskiej ob. łac. i ich statuty*. Wyd. J. Sawicki, (*Concilia Poloniae*, t. 8), Wrocław 1955 s. 341-344.

17 (Rzeszów, Sanok). Taki też podział dekanalny diecezji utrzymał się aż do 1782 r.⁴¹

Rządy józefińskie odniosły się nader pozytywnie do organizacji dekanalnej. Główny promotor i projektodawca reform józefińskich F. J. Heinke w specjalnym memoriale z dnia 14 III 1781 r., złożonym ces. Józefowi II, nie tylko podkreślał, że „kler — a więc i dziekan — powinien być sługą państwa”, ale wypowiedział się za pomnożeniem liczby dekanatów w każdej diecezji celem usprawnienia ich zarządu, duszpasterstwa i realizacji zarządzeń państwowych, ale nadto postawił wniosek, by dziekani otrzymywali z kasy państwowej 1000 flor., podczas gdy kongrua proboszcza miała wynosić 500 flor.⁴² Kościelne prawo józefińskie dziekanom poświęciło wiele miejsca i podkreślało ważność tego urzędu. Zajęło się też szczegółowo zakresem jego jurysdykcji kościelnej⁴³.

Do głównych obowiązków dziekana zaliczało ono funkcje zarówno kościelne, jak też i państwowe, a należały do nich: troska o życie, obyczaje i pracę duszpasterską księży, doroczne wizytacje dziekańskie wszystkich parafii w dekanacie z nakazu patentu cesarskiego z dnia 29 XII 1803 r., wprowadzanie na beneficjum nowo mianowanych proboszczów zgodnie z patentem cesarskim z dnia 2 XI 1784 r., grzebanie zmarłych kapłanów w dekanacie, informowanie biskupa o ważniejszych sprawach życia kościelnego dekanatu. Wreszcie na mocy patentu z dnia 7 IV 1806 r. dziekani zostali zamianowani inspektorami dekanalnymi szkół elementarnych⁴⁴. Te same obowiązki dziekanów wyszczególnia bp A. W. Betański w liście pasterskim z dnia 16 I 1783 r. i z dnia 14 VIII 1783 r., które nadto podporządkowywały jego kontroli duchowieństwo zakonne w dekanacie⁴⁵. Na terenie Galicji łącznie z diecezją przemyską doszło dziekanom szereg obowiązków o charakterze politycznym. I tak na polecenie ces. Józefa II z dnia 28 I 1782 r. dziekani mieli odtąd czuwać nad ogłaszaniem dekretów rządowych w dekanacie⁴⁶. Na mocy rozporządzenia ces. Józefa II z dnia 10 III 1778 r. wizytacje dekanalne mogły się odbywać w towarzystwie urzędnika państwowego⁴⁷; w późniejszym okresie tego wymogu zaniechano.

Od czasów staropolskich do głównych obowiązków dziekańskich należało zwoływanie i przewodniczenie kongregacjom dekanal-

⁴¹ Pawłowski, *Premisla*, s. 47—49.

⁴² Maass, jw. Bd 3 nr 5 s. 251—300.

⁴³ Rechberger, jw. s. 157—160 § 202—205.

⁴⁴ Tamże, s. 139 n.

⁴⁵ ADP nr 6 Kurrendy 1783 — List past. bpa Betańskiego z 16 I 1783; nr 85 Litterae pastorales R.D. A.V. Betański ep. Prem. ex anno 1783 k. 158—171.

⁴⁶ ADP nr 88 Litterae et edicta. T. 3 nr 532 s. 63—64 (Gub. Brygido do bpa Kierskiego — 1 III 1782).

⁴⁷ ADP nr 90 Litterae et edicta. T. 5 nr 293 s. 78—79.

nym, które miały na celu podniesienie zarówno kultury teologicznej, jak też i duszpasterskiej księży. Kongregacje te odbywały się przeto zgodnie z dawnym zwyczajem, jak to polecała ordynacja biskupa A. W. Betańskiego z dnia 14 VIII 1783 r., ale na skutek rozporządzenia władz państwowych (20 IX 1779) należało wcześniej uzyskać dla odbycia takiej kongregacji zezwolenie także władz państwowych⁴⁸. Kongregacje te odbywały się z całą pewnością jeszcze w pierwszym 20-leciu XIX stulecia, chociaż na skutek utrudnień reżymu józefińskiego zaczęły one zanikać. Taką przynajmniej relację podaje *Enchiridion iuris ecclesiastici Austriae*⁴⁹. W późniejszym czasie musiały one zupełnie ustać, skoro 19 I 1841 konsystorze biskupie w Przemyślu i Tarnowie zwróciły się za pośrednictwem Gubernium lwowskiego do Wiednia z prośbą o przywrócenie kongregacji dekanalnych „jako środka pomocniczego kształcenia duchowieństwa parafialnego”. Gubernium pozytywnie oceniło prośbę (16 X 1840) i przesłało ją do Wiednia. Dnia 19 I 1841 r. ces. Ferdynand I zażądał przedłożenia statutu kongregacji, a po dłuższych biurokratycznych rozważaniach, dnia 13 III 1843 r. rząd austriacki zgodził się na przywrócenie kongregacji dekanalnych⁵⁰.

Zmiany w strukturze organizacji sieci dekanalnej diecezji zaczęły następować stosunkowo szybko od 1782 r. Rozpoczęły się one z chwilą przyłączenia do diecezji 6 dekanatów — Zamość, Hrubieszów, Grabowiec, Petylicz, Belz, Sokal i 4 parafii z dekanatu Krasnystaw z diecezji chełmskiej⁵¹. Fakt ten nie tylko wydatnie pomnożył liczbę dekanatów w diecezji, ale równocześnie postawił problem reorganizacji granic poszczególnych dekanatów i dostosowania ich do nowych kordonów politycznych. Postulowały one również ustawiczne zmiany w granicach diecezji, a nade wszystko józefińska biurokracja, która postawiła biskupom nakaz dostosowania granic dekanalnych do nowego podziału cyrkularnego kraju.

Już w dniu 7 III 1783 r. gubernator Galicji hr. Brygido zwrócił się do biskupa A. W. Betańskiego w tej sprawie. Stwierdził przy tym, że ze względu na poważne przeszkody w kolportowa-

⁴⁸ Tamże. T. 2 nr 347 s. 146 (Gub. Brygido do bpa Kierskiego — 20 IX 1779).

⁴⁹ Rechberger, jw. s. 159.

⁵⁰ Allgemeines Verwaltungsarchiv, Wien. Alte Kultus Akten. Fasc. 351. Nr 214 ex Augusto 1841 (Gubernium lwowskie do Kancelarii Nadwornej — 16 X 1841; Decyzja ces. Ferdynanda I — 19 I 1841; Gubernium lwowskie do Kancelarii Nadwornej — 15 IV 1841; Decyzja ces. Ferdynanda I — 13 III 1843).

⁵¹ WAP Lublin. Zesp. Kap. Zam. Nr 409. Rozporządzenia biskupów chełmskich 1777—1791 s. 288—313. *Consignatio reperibilium in dioecesi Zamoscano-Premisliensi ritus latini beneficiorum* — 1783.

niu państwowych rozporządzeń przez dziekanów, gdy ich okręgi dekanalne należą do różnych cyrkulów politycznych, należy w porozumieniu z odpowiednimi władzami cyrkularnymi przeprowadzić reorganizację sieci dekanalnej w całej diecezji. Urzędy cyrkularne zostały również powiadomione o tym, i jako główną wytyczną reorganizacji granic dekanatów guber. Brygido postawił zasadę, że „dekanaty te należy tak podzielić i rozgraniczyć, by ich okręgi mieściły się w granicach tego samego cyrkulu, w którym znajduje się większa część parafii i rezydencja dziekana”⁵². W następnym piśmie z dnia 24 IV 1783 r. gubernator Brygido donosił biskupowi Betańskiemu, że w związku z powyższą sprawą polecono urzędowi cyrkularnym, by skomunikowały się z poszczególnymi dziekanami celem lepszej reorganizacji sieci dekanalnej⁵³. Tymczasem sama struktura cyrkularna jeszcze pod koniec 1783 r. była wciąż zmieniana, dlatego to w dniu 30 V 1783 r. guber. Brygido zawiesił chwilowo prace nad regulacją organizacji dekanalnej w całej Galicji aż do ostatecznego uregulowania podziału cyrkularnego⁵⁴.

Dalsze prace nad regulacją sieci dekanalnej w diecezji przemyskiej podjęto na początku 1784 r. Pismem z dnia 1 III 1784 r. Gubernium lwowskie przesało do konsystorza przemyskiego nowe postulaty, dotyczące reorganizacji sieci dekanalnej. Należało ją przeprowadzać łącznie z planami regulacji parafii, w porozumieniu z urzędami cyrkularnymi i samymi dziekanami, do projektu regulacji należało załączyć informacje o liczbie księży, kościołów i rozległości okręgów parafialnych; opracowany projekt należało odesłać do Lwowa⁵⁵. Rozpoczęte w marcu prace w tym kierunku zostały ukończone jeszcze tego samego roku. W okręgu zamojskim przewidywano utworzenie nowego dekanatu w Lubaczowie, który wraz z Sokalem miał przejść do archidiecezji lwowskiej. Zdecydowano się też skasować dekanat Potylicz. W cyrkule przemyskim miały być początkowo tylko 3 dekanaty: Przemysł, Jarosław i Mościska. Wprawdzie noszono się z myślą, prawdopodobnie pod wpływem konsystorza przemyskiego, by pozostawić

⁵² ADP nr 89 Litterae et edicta. T. 4 nr 30 s. 155 (Gub. Brygido do bpa Betańskiego — 7 III 1783) — decanatus suae dioeceseos ita distribuere et disponere, ut respectivi decani non ad plura officia circularia, sed non nisi ad illud spectent, in quo circulo patior pars ecclesiarum parochialium sita est atque decanus domicilium suum habet.

⁵³ ADP nr 89 Litterae et edicta. T. 4 nr 98 s. 236—237 (Gub. Brygido do bpa Betańskiego — 24 IV 1783).

⁵⁴ Tamże, nr 126 s. 280 (Gub. Brygido do bpa Betańskiego — 30 V 1783).

⁵⁵ ADP nr 98 Protocollum 1783—1784.

dekanaty Pruchnik i Nowe Miasto⁵⁶ ale początkowo obydwie dekanaty zostały skasowane.

Nowo opracowany projekt podziału dekanalnego diecezji został przesłany dnia 7 VI 1784 r. do Lwowa⁵⁷, i niebawem wszedł on do pierwszego schematyzmu diecezjalnego, opracowanego w 1785 r. przez biskupa A. W. Betańskiego. Projekt ten przedstawia tabela nr 1.

Tabela nr 1
Projekt organizacji sieci dekanalnej w 1785 r.

I. Obwód Przemysł.

1. Dekanat Przemysł — parafie: Przemysł, Krasiczyn, Krzywca, Babice, Pruchnik, Tuligłowy, Rokietnica, Kaszyce, Wyszatyce, Zurawica, Ujkowice, Radymno, Łowce, Husienice.
2. Dekanat Jarosław — parafie: Jarosław, Wiązownica, Majdan, Sieniawa, Radawa, Laszki, Zarzeczce, Stubno, Michałówka, Krakowice, Wielkie Oczy, Rudołowice, Jaworów, Bruchnał.
3. Dekanat Mościska — parafie: Mościska, Husaków, Krukienice, Radochońce, Pnikut, Myślatyce, Sądowa Wisznia, Stojańce, Radenice, Milczyce, Medyka, Niżankowice, Miżyniec.

II. Obwód Sambor.

4. Dekanat Sambor — parafie: Sambor, Strzałkowice, Chyrów, Laszki, Fuksztyń, Sąsiadowice, Błozew, Czyszki, Wojutyce, Łanowice, Czukiew, Stare Miasto Sambor, Turka, Stara Sól, Drohobycz, Dublany, Winniki, Rychcice, Medenice.

III. Obwód Rzeszów.

5. Dekanat Rzeszów — parafie: Rzeszów, Słocina, Malawa, Kraczkowa, Wola Rafałowska, Hyżne, Tyczyn, Borek, Chmielnik, Lubenia, Boguchwała, Zabierzów, Swilcza, Przybyszówka, Staromieście, Zaczernie, Łąka, Krzemienica, Krasne.
6. Dekanat Kańczuga — parafie: Kańczuga, Manasterz, Jawornik, Pantalowice, Siennów, Urzejowice, Gniewczyzna, Nowosielce, Ostrów, Gać, Markowa, Albigowa, Handzlówka, Husów, Przeworsk, Sietesz.
7. Dekanat Leżajsk — parafie: Leżajsk, Sokółów, Medynia, Nienadówka, Wola Zarzycka, Sarzyna, Giedlarowa, Grodzisko, Zołynia, Łanecut, Kosina.

IV. Obwód Lesko.

8. Dekanat Brzozów — parafie: Brzozów, Blizne, Jasienica, Domaradz, Golcowa, Przysietnica, Wesola, Izdebki, Harta, Dylągowa, Dubiecko, Nozdrzec, Lubno, Dynów, Bachórzec, Bachórz.
9. Dekanat Rymanów — parafie: Rymanów, Kombornia, Haczów, Miejsce, Rogi, Równie, Jasionka, Jaślika, Lubatowa, Królik Polski, Klimkówka, Iwonicz.

⁵⁶ ADP nr 1 Liber exhibitorum 1784 nr 36 (1 VI 1784), 78 (7 VI 1784); Nr 244 Consignatio generalis 1785; nr 98 Protocollum 1783—1784 s. 110 (26 III 1784).

⁵⁷ ADP nr 1 Liber expeditorum 1784 nr 78. Consignatio decanatum totius dioecesis 1784 (7 VI 1784).

10. Dekanat Sanok — parafie: Sanok, Poraż, Niebieszczany, Bukowsko, Nowotaniec, Dudyńce, Zarszyn, Besko, Zagórz, Strachocina, Grabownica, Humniska, Jaćmierz, Jasionów, Trzeźniów, Dydnia.
11. Dekanat Lesko — parafie: Lesko, Uherce, Jasień, Polana, Wołkowyja, Hoczew, Mrzyglód, Tyrawa Wołoska.
12. Dekanat Dobromil — parafie: Dobromil, Nowe Miasto, Nowosielce, Kalwaria Paclawska, Rybotycze, Leszczawa, Bircza.

V. Obwód Dukla.

13. Dekanat Krosno — parafie: Krosno, Krościenko Wyżne, Korczyzna, Odrzykoń, Targowisko, Wrocanka, Błażowa, Futoma.

VI. Obwód Zamość.

14. Dekanat Zamość — parafie: Zamość, Łabunie, Komorów, Krasnobród, Mokrelipie, Szczepreszyn, Wiołcza, Nielisz, Stary Zamość, Sitaniec, Górecko, Józefów.
15. Dekanat Hrubieszów — parafie: Hrubieszów, Horodło, Moniatycze, Kryłów, Trzeszczany, Oszczów, Rzeplin, Zerniki.
16. Dekanat Grabowiec — parafie: Grabowiec, Dub, Wozuczyn, Dzierżnia, Rachanie, Łaszczów, Gródek, Nabroż, Tyszowce, Skierbieszów, Bończa, Uchanie.
17. Dekanat Tarnogród — parafie: Tarnogród, Łukowa, Potok, Krzeszów, Huta Krzeszowska, Tomaszów, Zameczysko, Leszczówka, Chodywańce.
18. Dekanat Lubaczów — parafie: Lubaczów, Łukawiec, Oleszyce, Dzików, Cieszanów, Płazów, Narol, Lipsko, Horyniec, Niemirów.
19. Dekanat Sokal — parafie: Sokal, Belz, Uhrynów, Wareg, Stojanów, Tartaków, Ostrów⁵⁹.

Zmiany w organizacji dekanalnej były więc poważne. Diecezja wprawdzie zatrzymała nadal 19 dekanatów (jeden więcej, niż przed regulacją), ale niektóre dawne dekanaty zostały zniesione, inne zaś nowo utworzone. Tak zniesiono dekanaty: Belz, Potylicz, Pruchnik, Nowe Miasto i Dynów; łącznie tedy zniesiono 5 dekanatów. Ale też utworzono 5 nowych; były to: Kańczuga, Rymanów, Lesko, Dobromil i Lubaczów.

Zmiany te nie były jednakże ostatnie. W obydwóch bowiem latach następnych miały miejsce poważne zmiany w granicach diecezji na pograniczu z diecezją tarnowską (1786) i archidiecezją lwowską (1787). Okazało się zresztą, że niektóre okręgi dekanalne, zwłaszcza w cyrkule przemyskim i samborskim, były zbyt rozległe. Stąd to w latach 1787—1788 nastąpiły dalsze poważne zmiany w organizacji dekanalnej. Na skutek zmian granicznych diecezja odstąpiła do Lwowa dekanaty Sokal i Lubaczów w cyrkule żółkiewskim (1787) i dekanat Krosno do Tarnowa w cyrkule dukielskim (1786), zyskała natomiast dekanaty Rudnik, Głogów i Miechocin w obwodzie rzeszowskim z diecezji tarnowskiej i poważną część dekanatu Gródek z archidiecezji lwowskiej (7 parafii) w obwodzie przemyskim i samborskim. Okazało się też, że stolice nie-

⁵⁹ ADP nr 244 *Consignatio generalis* 1785; por. Pawłowski, jw. s. 49 n.

których dekanatów nie były dobrze usytuowane, stąd zaistniała konieczność ich przeniesienia do bardziej dogodnych miejscowości. Już w 1787 r. utworzono nowe dekanaty: Komarno, Jaworów i Pruchnik w cyrkule przemyskim, zaś dekanat Kańczuga przeniesiono do Przeworska. Pierwszy dekanat ukonstytuowano w większości z nowo przyłączonych parafii z archidiecezji lwowskiej, ale nieco później został on zniesiony, dwa zaś pozostałe powstały z podziału rozległych dekanatów Jarosław i Mościska⁶⁰. Wreszcie po 6 X 1788 r. dokonano podziału dekanatu samborskiego, który obejmował uprzednio cały cyrkuł tego imienia i utworzono nowy dekanat Drohobycz⁶¹. Te wszystkie zmiany dyktowały nade wszystko władze państwowe, podczas gdy władze kościelne je wykonywały.

Dalsze zmiany w liczbie dekanatów przyniosły wyłącznie zmiany polityczne i w ślad za nimi idące zmiany w granicach diecezji. Tak więc w 1807 r. przyłączono do diecezji 2 obwody polityczne Tarnów i Jasło ze zniesionej diecezji tarnowskiej i łącznie 9 dekanatów: Biecz, Jasło, Krosno, Strzyżów i Żmigród w cyrkule jasielskim, oraz Mielec, Pilzno, Radomyśl i Ropczyce w cyrkule tarnowskim. W 1821 r. w związku z erekcją diecezji tyńieckiej wyłączono z diecezji cały cyrkuł tarnowski i przynależne doń dekanaty⁶². W okręgu zamojskim wkrótce po 1788 r. przeniesiono stolice dekanatu z Grabowca do Tyszowiec, a po włączeniu okręgu do Księstwa Warszawskiego (1809) zostały one w 1811 r. podporządkowane biskupowi lubelskiemu prowizorycznie, a od 1818 r. na stałe⁶³.

Tak więc organizacja dekanalna diecezji ustaliła się dopiero po 1821 r. i przetrwała prawie bez zmian do 1850 r. Jedynym wyjątkiem było utworzenie w 1841 r. przez biskupa F. Zachariasiewicza, po uprzedniej zgodzie Gubernium lwowskiego, dekanatu Przemyśl — miasto i Przemyśl — zamiejski przez podział dekanatu przemyskiego; dekanat miejski objął kościoły miasta Przemyśla i jedyną jego parafię — katedrę⁶⁴. Przy końcu omawianego okresu organizacja dekanalna w diecezji obejmowała 24 dekanaty, co w porównaniu z okresem przedrozbiorowym stanowi przyrost

⁶⁰ ADP I—III *Acta consistorii Premislensis* 1788. *Consignatio eorum locorum, qui a suis antiquis remotioribus parochiis exdivisi prioprioribus accensendi veniunt* 1788; *Allgemeines Verwaltungsarchiv*, Wien. *Alte Kultus Akten*. Fasc. 349. *Plan der Pfarregullierung rit. lat. 30 III 1787* k. 167—183.

⁶¹ ADP nr 4 *Einreichungsprotocoll des Consistorium* 1788 nr 975.

⁶² Pawłowski, jw. s. 50 n. informuje błędnie jakoby już wówczas istniały dekanaty Dąbrowa i Tarnów. Zostały one utworzone dopiero w 1844.

⁶³ Pawłowski, jw. s. 51 informuje błędnie, że stało się to w 1809 r.

⁶⁴ Pawłowski, jw. s. 51; Sarna, jw. cz. 2 s. 537.

100%, ale i terytorium diecezji wzrosło poważnie⁶⁴. Organizację dekanalną w 1850 r. ilustruje tabela nr 2.

Tabela nr 2
Organizacja dekanalna w 1850 r.⁶⁵

I. Obwód Przemysł.

1. Dekanat Przemysł — miasto, parafie: Przemysł katedra.
2. Przemysł — zamiejski, parafie: Babice, Krasieczyn, Krzywca, Niżankowice, Ujkowice, Wyszatyce, Żurawica.
3. Dekanat Jarosław — parafie: Jarosław, Majdan, Radawa, Radymno, Sieniawa, Laszki, Wiązownica.
4. Dekanat Mościska — parafie: Husaków, Krukienice, Medyka, Michałówka, Miżyniec, Mościska, Myślatyce, Pnikut, Radenice, Stubno, Radochońce.
5. Dekanat Pruchnik — parafie: Chłopice, Kaszyce, Kosienice, Lowce, Pruchnik, Rokietnica, Rudolowice, Tuligłowy, Zarzecze.
6. Dekanat Jaworów — parafie: Bruchnał, Jaworów, Krakowiec, Milezyce, Mużyłowice, Sądowa Wisznia, Stojanice, Wielkie Oczy.

II. Obwód Sambor.

7. Dekanat Sambor — parafie: Błozew, Chyrów, Czukiew, Czystki, Fulsztyn, Kalinów, Lanowice, Sambor, Sasiadowice, Stara Sól, Stary Sambor, Strzałkowice, Turka, Wojutyce.
8. Dekanat Drohobycz — parafie: Drohobycz, Dublany, Komarno, Medynice, Rudki, Rumno, Rychce, Tuligłowy, Wołoszka.

III. Obwód Sanok.

9. Dekanat Sanok — parafie: Besko, Bukowsko, Dudyńce, Dydnia, Grabownica, Humniska, Jaćmierz, Jasionów, Niebieszczany, Nowotaniec, Poraż, Sanok, Strohocin, Zagórz, Zarszyn, Trześniów.
10. Dekanat Rymanów — parafie: Haczów, Jasionka, Jaśliska, Iwonicz, Klimkówka, Kombornia, Królik Polski, Lubatowa, Miejsce, Rogi, Równe, Rymanów.
11. Dekanat Brzozów — parafie: Bachórzec, Blizne, Domaradz, Dubiecko, Dylągowa, Dynów, Golcowa, Harta, Jasienica, Izdebeli, Lubno, Nozdrzec, Przysietnica, Starawieś, Wesola, Bachórz.
12. Dekanat Dobromil — parafie: Bircza, Dobromil, Falkenberg, Kaiwaria Paclawska, Leszczawa, Nowe Miasto, Nowosielce, Rybotycze.
13. Dekanat Lesko — parafie: Hoczew, Jasień, Lesko, Mrzygłód, Polana, Tyrnawa Wołoska, Uherce, Wołkowyja.

IV. Obwód Rzeszów.

14. Dekanat Rzeszów — parafie: Boguchwała, Chmielnik, Hyżne, Kraczkowa, Krasne, Krzemienica, Lubenia, Łąka, Malawa, Przybyśzówka, Wola Rafałowska, Rzeszów, Słocina, Staromieście, Stobiernia, Tyczyn, Zabierzów, Zaczernie, Zgiobień, Borek.
15. Dekanat Rudnik — parafie: Bieliny, Górno, Jeżowe, Pysznica, Raclawice, Rozwadów, Rudnik, Stany, Kurzyna, Lętownia, Ulanów.

⁶⁴ Według obliczeń W. Müllera (*Kościół w Polsce*, t. 2 s. 75) diecezja w okresie przedrozbiorowym obejmowała 18 100 km².

⁶⁵ „Schematismus cleri dioecesis rit. lat. Premisliensis” ad annum 1850.

16. Dekanat Miechocin — parafie: Górzyce, Grębów, Miechocin, Pniów, Radomyśl, Trześl, Turbia, Wielowieś, Wrzawy, Zaleszany.
 17. Dekanat Leżajsk — parafie: Giedlarowa, Grodzisko, Kosina, Leżajsk, Łańcut, Medynia, Nienadówka, Sokolów, Sarzyna, Tarnawiec, Trzeboś, Wola Zarczycka, Wysoka, Żoźnia, Brzoza Królewska.
 18. Dekanat Przeworsk — parafie: Albigowa, Gniewczyzna, Handzlówka, Husów, Jawornik Polski, Kańczuga, Manasterz, Markowa, Nowosielce, Ostrów, Pantalowice, Przeworsk, Siennów, Sietesz, Urzędowice, Gać.
 19. Dekanat Głogów — parafie: Dzikowiec, Głogów, Majdan, Mrowia, Przewrotne, Ranizów, Sędziszów, Swlicza, Trzciana, Spie.
- #### V. Obwód Jasło.
20. Dekanat Jasło — parafie: Bączal, Brzyska, Czermina, Jasło, Jedlicze, Lubienko, Olpiny, Sławęcín, Święcany, Szebnie, Szczyzny, Tarnowiec, Trzcinka, Warzyce, Zręcin, Żurawa.
 21. Dekanat Strzyżów — parafie: Biezdzieza, Brzostek, Czudec, Dobrzeczków, Frysztak, Gogolów, Jodłowa, Kolaczyce, Lubla, Lutcza, Łączki, Niebylec, Niewodna, Połomia, Przeczycza, Sieklówka, Strzyżów.
 22. Dekanat Krosno — parafie: Błażowa, Futoma, Korczyn, Krościenko, Krosno, Odrzykoń, Targowisko, Wrocanka.
 23. Dekanat Zmigród — parafie: Bóbrka, Cieklin, Dębowiec, Dukla, Harkłowa, Kobylany, Lipinki, Łęzyny, Nienaszów, Osiek, Osobnica, Samokleski, Zająże, Zmigród Stary.
 24. Dekanat Biecz — parafie: Biecz, Binarowa, Gorlice, Jodłówka, Kobylanka, Libusza, Łużna, Moszczenica, Polna, Ropa, Rośnowice, Rzepiennik Biskupi, Sękowa, Siedliska, Staszkówka, Szalowa, Szymbark, Turza, Zagórzany, Zborowice.

PARAFIE

Sieć parafialna diecezji przemyskiej obejmowała w 1772 r. 168 parafii, a na początku 1785 r. ludność dawnej diecezji w jej granicach z 1772 r. liczyła 325 192 osób ob. łac. Przeciętnie tedy na 1 parafię przypadało 1936 katolików. Według zachowanej statystyki duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego dla diecezji, sporządzonej w dniu 4 IX 1786 r. przez ks. K. B. Tegoborskiego, w całej diecezji łącznie z Zamojszczyzną pracowało 125 proboszczów diecezjalnych, 61 zakonnych, 8 kapelanów lokalnych, 265 komendarzy i wikariuszów, 10 administratorów, 15 prałatów i kanoników, 14 urzędników konsystorskich, 15 bez funkcji duszpasterskich, 5 zatrudnionych w urzędach publicznych, 81 księży zakonnych na pensji i 20 innych księży diecezjalnych. Łącznie tedy w całej diecezji było 651 księży, co na łączną liczbę ludności wraz z Zamojszczyzną 407 260 osób, daje przeciętnie 625 katolików na 1 kapłana. Jest to cyfra idealna, gdyż poważny odsetek z tych księży nie pracował w duszpasterstwie. Liczba bowiem tych ostatnich wynosiła 459, co daje 888 osób na 1 duszpasterza⁶⁶. Była to

⁶⁶ ADP nr 9 Kurrendy 1786. Kurrenda admin. diec. ks. K. B. Tegoborskiego z 4 IX 1786 r.

najlepsza sytuacja ze wszystkich diecezji metropolii lwowskiej. Większość parafii zgrupowana była w zachodniej części diecezji, jej południowe i wschodnie tereny były zamieszkałe w większości przez ludność wyznania grecko-katolickiego.

Pod tym względem sytuacja w diecezji miała się zmienić wydatnie w okresie rządów austriackich. Liczba parafii w diecezji została podwojona nie tylko przez poszerzenie jej granic, ale nade wszystko przez tak zwaną regulację parafii, trwającą prawie do końca XIX stulecia. Reformy józefińskie położyły ogromny nacisk na usprawnienie i uaktywnienie duszpasterstwa, ale prowadzonego przez proboszczów, a nie zakonników. Stąd też w ramach reform józefińskich parafia stała się przedmiotem poważnych innowacji i reform. Ces. Józef II bowiem wysoko cenił duszpasterzy-proboszczów. W celu usprawnienia duszpasterstwa i wzmocnienia autorytetu państwowego proboszcza, cesarz nie tylko zreformował formację intelektualną i moralną księży, ale zreformowano kaznodziejstwo, porządek służby Bożej, zlikwidowano drastycznie kumulację beneficjów, położono akcent na zachowanie celibatu, wprowadzono konkursy przy obsadzaniu beneficjów kościelnych, wyrównano uposażenie księży z Funduszu religijnego, a nade wszystko przystąpiono do bardzo znacznego pomnożenia liczby parafii przez tak zwaną regulację parafii⁶⁷.

Jeszcze w dniu 24 IV 1724 r. ces. Karol VI powołał specjalną komisję, która miała się zająć rozbudową sieci parafialnej w Czechach. Działalność tej komisji poparła bardzo wydatnie ces. Maria Teresa (1755, 1777)⁶⁸. Właściwym reformatorem na tym polu okazał się jednakże w latach 1780—1790 ces. Józef II. Zażądał on patentem z dnia 16 I 1782 r. od biskupów, by się wypowiedzieli w jakich miejscowościach ze względu na dużą odległość winny być założone nowe parafie. Następnie dnia 4 II 1782 r. polecił urzędowi powiatowemu sporządzenie w przeciągu trzech miesięcy dokładnej statystyki parafii i wiernych w granicach każdego cyrkułu, a 20 X podał główne wytyczne regulacji sieci parafialnej dla całego Cesarstwa. Wytyczne te postulowały tworzenie nowych parafii w przypadku istnienia przyczyn:

1) natury geograficznej (duża odległość od parafii, wysokie góry, rzeki dzielące parafię, trudny dostęp do kościoła);

2) natury demograficznej (jeżeli parafia wiejska liczyła więcej niż 900 wiernych — miejska ponad 1000 wiernych, zaś w diasporze wyznaniowej — 500 wiernych);

3) natury organizacyjnej (bliskość do innego kościoła, nie posiadającego praw parafialnych, bliskość innej parafii, dogodnie

⁶⁷ E. Winter, *Der Josefismus und seine Geschichte*, Brünn 1943 s. 159—175.

⁶⁸ Maass, jw. Bd 2 nr 152 s. 324—327; Winter, jw. s. 173.

i właściwe granice parafii; w miastach parafia nie mogła obejmować przedmieść);

4) natury duszpasterskiej (istnienie na terenie parafii klasztornych kościołów, kościołów filialnych, kaplic — winne one bowiem otrzymać prawa parafialne)⁶⁹.

Na terenie Galicji pierwsze próby przeprowadzenia regulacji parafii datują się na rok 1777. Wydane w tym roku przez ces. Marię Teresę „Normale für Pfarregulierung” żądało dokładnych wykazów parafii, kleru parafialnego, liczby parafian i rozległości parafii⁷⁰. To zarządzenie Gubernium lwowskie przekazało dnia 16 VIII 1777 r. do wykonania konsystorzom biskupim (Lwów, Przemysł, Kraków)⁷¹. Wprowadzenie w życie tych postanowień przybrało ogromnie na sile na terenie Galicji po śmierci Marii Teresy (+1780), odkąd na tronie zasiadł jej syn Józef II. Jego to dziełem było rozporządzenie z 1782 r. W związku z nim Gubernium lwowskie przesyłało do wykonania konsystorzom biskupim w Galicji nakaz sporządzania map parafialnych i szczegółowej statystyki parafialnej. Nadto 15 IV 1783 r. Gubernium poleciło parafiom sporządzać doroczne sprawozdania z ruchu naturalnego ludności⁷². Wreszcie dnia 8 XI 1782 r. guber. Brygido zakomunikował biskupom ostatnie wytyczne cesarskie odnoszące się do regulacji parafii na terenie polskich ziem zaboru austriackiego⁷³.

Trzeba zauważyć, że ta wielka akcja miała na celu nie tylko tworzenie nowych parafii, ale i przeprowadzenie bardzo poważnych korektur w granicach istniejących już parafii. W diecezji przemyskiej już w dniu 26 VII 1774 r. ogłoszono zgodnie z nakazem cesarskim zakaz „sine ulla exceptione” kumulacji beneficjów, co powtórzono z pełnymi rygorami w dniu 12 IV 1782 r. Na mocy dekretu cesarskiego z dnia 2 IX 1776 r., wznowionego 17 VII 1778 i 20 X 1780 r., zabroniono się starać w Rzymie o dyspensy na wielość beneficjów⁷⁴. Akcję tę przeprowadzono tak bezwzględnie, że już 28 IV 1782 r. biskup przemyski Betański oświadczył Gubernium, iż „po 1774 r. nikomu nie dał drugiego beneficjum”, a w wy-

⁶⁹ I. Korzeniowski, *Zbiór przepisów odnoszących się do Kościoła i duchowieństwa katolickiego na podstawie zbioru ustaw administracyjnych*, Lwów 1900 s. 107 n.; Winter, jw. s. 173; E. Tomek, *Kirchengeschichte Österreichs*, Innsbruck 1959, Th. 3 s. 447 n.

⁷⁰ W. Chotkowski, *Historia polityczna Kościoła w Galicji za rządów Marii Teresy*, Kraków 1909 t. 2 s. 161 n.

⁷¹ ADP nr 87 Litterae et edicta. T. 2 nr 296 s. 103, nr 305 s. 110 (30 V 1778); por. W. Chotkowski, jw. s. 162.

⁷² ADT (Archiwum Diecezjalne w Tarnowie) Protocollum II-um dispositionum ac mandatorum ab — officio Tarnoviensi — generali emanatorum circa ecclesiam parochialem Zwiernicensem, s. 117.

⁷³ ADP nr 89 Litterae et edicta. T. 4 nr 778 s. 56.

⁷⁴ Tamże. T. 1 nr 79 s. 115—116 (Gub. Auersperg do bpa Kierskiego — 23 VI 1774); T. 3 nr 566 s. 99—100 (Gub. Brygido do bpa Kierskiego — 12 IV 1782).

kazie z dnia 18 IX 1782 r., przesłanym do Lwowa, wymienił w całej diecezji tylko 5 beneficjatorów, którzy na podstawie dawnych dyspens rzymskich mieli nadal więcej niż jedno beneficjum⁷⁵. Prawie równocześnie ogłoszono zarządzenie państwowe o obowiązku rezydencji (9 III 1776 i 13 IV 1776), co przypomniano bardzo stanowczo w rozporządzeniu ces. Józefa II z dnia 20 II 1783 r. Beneficjaci nie rezydujący na miejscu mieli być zmuszeni do rezygnacji z beneficjów⁷⁶. W związku z tym, że niektórzy beneficjaci pozostawali poza granicami zaboru austriackiego, Gubernium zarządziło w dniu 14 IX 1781 r., by „per aliquod tempus in annum” rezydowali oni przy swoim beneficjum w Galicji⁷⁷.

W tym samym roku postanowiono, że beneficja w diecezji mogą być nadawane wyłącznie Galicjanom (10 X 1781)⁷⁸. Dnia 1 III 1784 r. ogłoszono specjalne przepisy o wakujących beneficjach, a dnia 6 IV 1784 r. zaprowadzono obowiązkowe konkursy na beneficja kościelne. Kandydaci ubiegający się o nie mieli odtąd wobec komisji egzaminacyjnej złożyć egzamin pisemny, wygłosić pokazowe kazanie, przeprowadzić podobną katechezę, oraz złożyć egzaminy ustne z dogmatyki, moralnej, pastoralnej i prawa kanonicznego⁷⁹. Dekretem z dnia 21 I 1787 r. narzucono diecezji nowy porządek nabożeństw, a dnia 1 VII 1785 r. — nowe taksy iurium stolae⁸⁰. Poważnym wreszcie stworzeniem bazy materialnej dla postanowionej regulacji parafii było utworzenie Funduszu religijnego na mocy dekretu Kancelarii nadwornej z dnia 28 II 1782 r. Na jego masę majątkową przeznaczono majątek zniesionych klasztorów i beneficjów prostych, a następnie (1787) ze zniesionych parafii wszystkich trzech obrządków⁸¹.

Po tych przygotowaniach przystąpiono do przeprowadzenia regulacji parafii również w diecezji przemyskiej. Pierwszy etap pracy nad nią dotyczył opracowania projektu tejże regulacji w całej diecezji. W dniu 22 II 1782 r. guber. Brygido w piśmie do bi-

⁷⁵ ADP nr 88 Litterae et edicta. T. 3 nr 100 s. 100 (Bp Kierski do Gubernium lwowskiego — 28 IV 1782), nr 101 s. 100—101 (Bp Kierski do gub. Brygido — 18 IX 1782).

⁷⁶ ADP nr 1 Liber expeditionum 1784—1785 nr 1548.

⁷⁷ ADP nr 89 Litterae et edicta. T. 4 nr 24 s. 145 (Gub. Brygido do bpa Betańskiego — 18 IV 1783); nr 86 Litterae et edicta. T. 1 nr 189 s. 254—260 (Gub. Brygido do bpa Kierskiego — 9 III 1776), nr 195 s. 260—261 (Gub. Brygido do bpa Kierskiego — 13 IV 1776).

⁷⁸ ADP nr 88 Litterae et edicta. T. 3 nr 490 s. 4—5 (Gub. Brygido do bpa Kierskiego — 10 XI 1781), nr 505 s. 19—20 (Gub. Brygido do bpa Kierskiego — 21 XII 1781), nr 506 s. 20—21 (Bp Betański do gub. Brygido — 6 VII 1782).

⁷⁹ ADP nr 7 Kurrendy 1784 (Kurrenda z dnia 1 III 1784), oraz z dnia 6 IV 1784).

⁸⁰ ADP Einreichungsprotocoll des Consistoriums 1787 nr 119; Korzeniowski, jw. s. 111.

⁸¹ Korzeniowski, jw. s. 256 n.

skupa Kierskiego podał główne wytyczne cesarskie, na podstawie których należało w przeciągu 3 miesięcy przesłać do Lwowa gotowy plan organizacji nowych parafii i kapelanii lokalnych. Te ostatnie były równorzędnymi placówkami duszpasterskimi i miały pełne prawa parafialne, ale ich uposażenie było nieco niższe od normalnej parafii. Żądany plan należało sporządzić według politycznych cyrkulów z podaniem uzasadnienia dlaczego w danej miejscowości należy utworzyć nową parafię, przewidywaną liczbę wiernych, informacje na temat księży potrzebnych w duszpasterstwie, istniejącego już kościoła i spraw gospodarczych przyszłej parafii⁸². W stosunkowo krótkim czasie konsystorz przemyski opracował żądany projekt, tak że już w dniu 10 III 1782 r. biskup Kierski mógł go przesłać do Lwowa. Projekt dla poszczególnych dekanatów opracowywali dziekani, ale nie obejmował on inkorporowanej części diecezji chełmskiej. Przy okazji biskup zauważył, że niewiele będzie można założyć nowych parafii, a to z braku odpowiednich funduszy i zaproponował, by w każdej parafii liczącej 1000 wiernych mogło pracować 2 księży⁸³. Dla Zamajszczyzny podobny projekt miał opracować biskup Kochnowski, wikariusz generalny dla tej części diecezji⁸⁴.

Obydwóch pierwotnych projektów nie znamy, ale musiały one być bardzo skromne i nie zadowalały Gubernium lwowskiego, ponieważ to dnia 21 VI i 12 VII 1782 r. zazaądało od biskupa przemyskiego dalszych planów i mapy całej diecezji przemyskiej, a 4 X 1782 r. przesłało uzupełniające wytyczne cesarskie (z 12 IX 1782) przy opracowaniu planu regulacji⁸⁵. W dniu 8 XI 1782 r. Gubernium przypomnielo biskupowi, by przy opracowywaniu nowego planu współpracował z urzędami cyrkularnymi i dziekanami⁸⁶.

Do pracy nad nowym projektem przystąpiły urzędy kościelne i cyrkularne jeszcze w 1782 r. i trwała ona w pierwszym etapie do 1785 r. I tak, pod koniec 1782 zaczęto pracę nad regulacją parafii w cyrkule Lesko, a już 26 II 1783 r. biskup Betański przesłał propozycję, by utworzyć tu 7 nowych parafii: Radoszyce (z par. Bukowsko), Baligród (z par. Hoczew), Rajskie (z par. Woł-

⁸² ADP nr 88 Litterae et edicta. T. 3 nr 529 s. 57—59 (Gub. Brygido do bpa Kierskiego — 23 II 1782).

⁸³ Tamże. T. 3 nr 529 s. 59—61 (Bp Kierski do gub. Brygido — 10 III 1782).

⁸⁴ Tamże. T. 3 nr 610 s. 160—161 (Gub. Brygido do bpa Kierskiego — 24 V 1782).

⁸⁵ Tamże. T. 3 nr 632 s. 187 (Gub. Brygido do bpa Kierskiego — 21 VI 1782), nr 633 s. 187—188 (Gub. Brygido do bpa Kierskiego — 21 VI 1782), nr 649 s. 201 (Gub. Brygido do bpa Kierskiego — 12 VII 1782); T. 4 nr 728 s. 11—12 (Gub. Brygido do bpa Kierskiego — 4 X 1782), nr 733 s. 16—17 (Gub. Brygido do bpa Kierskiego — 4 X 1782).

⁸⁶ Tamże. T. 4 nr 770 s. 86—87 (Gub. Brygido do bpa Kierskiego — 8 XI 1782).

kowyja), Lutowiska (z par. Polana), Teleśnica (z par. Jasień), oraz Falejówka (z par. Strachocin) i Królik Polski (z par. Jaśliska), ale dodawał, by „utworzyć tu raczej kościoły filialne czyli kapelanie lokalne, zależne od kościołów macierzystych”⁸⁷.

W dniu 10 I 1783 i 21 II 1783 r. Gubernium zażądało planu regulacji parafii w cyrkule dukielskim i rzeszowskim. Projekt przesłany przez biskupa 26 II 1783 przewidywał utworzenie nowych parafii: Malinówka (z par. Kombornia), Podzamcze (z par. Korczyna), Głębokie (z par. Besko), Trześniów (z par. Jasionów), Kąkolówka (z par. Błażowa), Straszdyłe (z par. Lubenia), Stobierna (z par. Łąka), Czarna (z par. Łañcut) i Budy Łañcuckie (z par. Grodzisko)⁸⁸. Powyższy projekt nie zyskał pełnej akceptacji Gubernium i jeszcze w 1785 r. nanoszono nań pewne korektury⁸⁹.

Zgodnie z propozycją gub. Brygido z 13 X 1782 r. rozpoczęto pracę nad wygotowaniem planu regulacji parafii w cyrkule samborskim i trwała ona prawie do końca 1784 r.⁹⁰ Podobne prace podjęto dla cyrkułu zamojskiego (26 II 1783) i tomaszowskiego (4 IV 1783); w ostatnim wypadku propozycje konsystorza przemyskiego przewidywały utworzenie nowych parafii w Bukowcu (z par. Tarnogród) i Majdanie Książopolskim (z par. Krzeszów)⁹¹. W cyrkule przemyskim zaproponował biskup Betański m. in. utworzenie parafii w Strzelczyskach i Woli Lackiej (z par. Mościska), Milczycach i Jajedy (z par. Stojańce) i Czembie (z par. Sądowa Wisznia). W cyrkule bełskim projekt opracował właściwie urząd cyrkularny, a biskup Betański przyjął z małymi korekturami. Przewidywał on m. in. nową parafię w Ostobuzu (z par. Bełz)⁹². Nowo opracowane projekty zostały potwierdzone przez Gubernium lwowskie w 1785 r.⁹³

⁸⁷ Tamże. T. 4 nr 786 s. 72—73 (Gub. Brygido do bpa Kierskiego — 20 XI 1782), nr 787 s. 73—74 (Bp Betański do gub. Brygido — 26 II 1783), nr 895 s. 92—94 (Gub. Brygido do bpa Betańskiego — 18 I 1783).

⁸⁸ ADP nr 1 Liber expeditarum 1784—1785 nr 934 (23 XI 1784 i 27 I 1785), nr 1191 (25 IV 1785); nr 89 Litterae et edicta. T. 4 nr 806 s. 95—96 (Bp. Betański do gub. Brygido — 26 II 1783); T. 4 nr 19 s. 135—136 (Gub. Brygido do bpa Betańskiego — 21 II 1783).

⁸⁹ ADP nr 1 Liber expeditarum 1784—1785 nr 1313 (20 VI 1785), nr 1172 (21 II 1785).

⁹⁰ ADP nr 89 Litterae et edicta. T. 4 nr 785 s. 71—72 (Gub. Brygido do bpa Kierskiego — 13 X 1782), nr 1 Liber expedit. 1784—1785 nr 923 (8 X 1784), nr 968 (31 I 1785); nr 89 Litterae et edicta. T. 4 nr 22 s. 27 (Gub. Brygido do bpa Kierskiego — 26 II 1783), nr 29 s. 153—154 (Gub. Brygido do bpa Betańskiego — 4 IV 1783).

⁹¹ Tamże.

⁹² ADP nr 89 Litterae et edicta. T. 4 nr 85 s. 216 (Gub. Brygido do bpa Betańskiego — 24 IV 1783), nr 18 s. 132 (Gub. Brygido do bpa Betańskiego — 24 III 1783).

⁹³ ADP nr 1 Liber expedit. 1784—1785 nr 923 (8 X 1784), nr 968 (31 I 1784 — Sambor), nr 1107 (28 III 1785 — Przemysł), nr 264 (5 VII 1784), nr 277 (16 VII 1784), nr 1327 (6 V 1785 — Zamość).

Przepracowane plany regulacji parafii dla poszczególnych cyrkulów stały się podstawą opracowania jednego projektu dla całej diecezji. Projekt ten zamieścił w pierwszym schematyzmie diecezjalnym w 1785 r. biskup Betański. Według tego projektu w diecezji przemyskiej zaplanowano utworzenie łącznie 42 nowych parafii i kapelanii lokalnych, a 9 kościołom filialnym miano nadać prawa parafialne. W stosunku do istniejących 225 parafii i filii przyrost placówek duszpasterskich na skutek regulacji miał wynieść 18,67%. Projekt z 1785 r. ilustruje załączona tabela nr 3.

Tabela nr 3
Projekt utworzenia nowych parafii w 1785 r.⁹⁴

1. Dekanat Jarosław — projektowane parafie: Zapalów (z par. Radawa), Hruszowice (z par. Laszki), Mużyłowice (z par. Bruchnał), Wielkie Oczy (z fil. par. Laszki).
2. Dekanat Mościska — proj. parafie: Trzciniec (z par. Mościska), Ożornia (z par. Sądowa Wisznia), Buków (z par. Medyka).
3. Dekanat Sambor — proj. parafie: Aksmanice (z par. Medyka), Strzałkowie i Biszkowice (z par. Sambor), Uherce (z par. Stare Miasto Sambor), Turze (z par. Turka), Ulyczno (z par. Drohobycz), Wołcza Dolna (z par. Turka), Kropielnik (?) (z par. Rychcice).
4. Dekanat Rzeszów — proj. parafie: Straszdyłe (z par. Lubenia), Rejterada (z par. Świlcza), Stobierna (z par. Łąka), Borek (dotych. filia).
5. Dekanat Leżajsk — proj. parafie: Tarnawiec (z par. Leżajsk), Smolarzyny (z par. Łañcut), Kosina (dotych. fil.).
6. Dekanat Brzozów — proj. parafie: Hłudno (z par. Izdebki), Łaskówka (z par. Harta), Nienadowa (z par. Dubiecko), Niewistka (z par. Nozdrzec), Bartkówka (z par. Dynów), Bachórz (dotych. fil.).
7. Dekanat Rymanów — proj. parafie: Malinówka (z par. Kombornia).
8. Dekanat Sanok — proj. parafie: Prusiek (z par. Sanok), Olchowce (z par. Sanok), Czaszyn (z par. Poraż), Szczawne (z par. Bukowsko), Radocyna (z par. Bukowsko), Puławy (z par. Nowotaniec), Jabłonica Ruska (z par. Dydnia), Falejówka (z par. Dydnia), Trześniów (dotych. fil.).
9. Dekanat Lesko — proj. parafie: Teleśnica (z par. Jasień), Lutowiska (z par. Polana), Rajske (z par. Wołkowyja), Średnia Wieś (z par. Hoczew), Baligród (z par. Hoczew), Siemuszowa (z par. Tyrawa Wołoska).
10. Dekanat Krosno — proj. parafie: Kąkolówka (z par. Błażowa).
11. Dekanat Kańczuga — proj. parafie: Gać (dotych. fil.).
12. Dekanat Tarnogród — proj. parafie: Zamczysko (dotych. fil.).
13. Dekanat Zamość — proj. parafie: Komorów (z par. Labunie), Gorajec (z par. Mokrelipie), Zwierzyniec (z par. Szczepreszyn), Komorów (dotych. fil.), Nielisz (dotych. fil.).

Plan ten nie był jednakże ostateczny, albowiem granice diecezji ustaliły się dopiero w 1787 r., a nadto Gubernium lwowskie w porozumieniu z Kancelarią nadworną w Wiedniu przy współ-

⁹⁴ ADP nr 244 Consignatio generalis 1785 k. 10—63.

pracy konsystorza przemyskiego i urzędów cyrkularnych nadal pracowało nad wygotowaniem ostatecznego planu regulacji. Plan ten przesłany następnie do Wiednia (30 III 1787) obejmował dwie części; pierwsza dotyczyła rozgraniczenia dotychczasowych parafii i zmiany ich granic, druga zaś podawała plan tworzenia nowych parafii i kapelanii⁹⁵. Po zatwierdzeniu planu przez Wiedeń i odesłaniu go do Lwowa, Gubernium w dniu 22 II 1788 r. przesało go konsystorzowi przemyskiemu do realizacji⁹⁶.

W części pierwszej, dotyczącej zmiany dotychczasowych granic parafii już istniejących, zaprojektowano korekturę granic prawie wszystkich parafii w całej diecezji. Miała ona na celu przyłączenie miejscowości oddalonych do bliższych parafii, względnie bardziej komunikacyjnie dogodnych. Trudno tu omawiać szczegółowo wszystkie zmiany, zaplanowane w tym zakresie. Warto jednak dodać, że 238 miejscowości z 22 909 ludności katolickiej ob. łac. miało odtąd zmienić przynależność parafialną⁹⁷. Zdaje się, że plan ten został w większości wykonany.

Daleko bardziej na większą skalę zaplanowano rozbudowę sieci parafialnej. Wygotowany plan w tym zakresie, przechowywany obecnie w Allgemeines Verwaltungsarchiv w Wiedniu i w drugim oryginale w Archiwum Diecezjalnym w Przemyślu, stanowi bardzo cenne i ważne źródło do poznania rozmachu rozbudowy sieci parafialnej przez rządy józefińskie. Plan został ujęty według cyrkulów, dekanatów i parafii. Podaje więc obok przynależności cyrkularnej i dekanalnej proponowaną parafię, zasięg jej okręgu (liczba wsi) i proponowaną liczbę wiernych, których należało przydzielić do nowej parafii. Plan ten przytoczymy w poważnym skrócie w niżej załączonej tabeli nr 4.

W całości zaplanowano utworzenie 40 nowych parafii i 39 nowych kapelanii lokalnych, co postulowało budowę 57 nowych kościołów i powiększenie 3 już istniejących. Pozostałe parafie miały być utworzone przy istniejących już kościołach filialnych, lub też zniesionych klasztorach. Trzeba tu zauważyć, że różnice przekazu

⁹⁵ Allgemeines Verwaltungsarchiv, Wien Alte Kultus Akten Fasc. 349. Plan — Pfarrregulierung rit. lat. VI — 30 III 1787. Jest to olbrzymi elaborat, liczący k. 158 in folio, bez tytułu, w którym uzasadniono erekcję każdej nowej parafii. Materiał został zgromadzony według dekanatów.

⁹⁶ ADP nr 4 Einreichungsprotocoll des Consistoriums 1788 nr 202 (22 II 1788) — Excelsum Gubernium projectum suum quoad regulatiōnem neoerigendarum parochiarum a suprema acceptatum instantia, huic intimat consistorio.

⁹⁷ Allgemeines Verwaltungsarchiv, Wien. Alte Kultus Akten. Fasc. 349. Derjenigen Ortschaften die von ihren bisherig weiteren Pfarreien getrennt sollen. ADP Acta consistorii Premisliensis 1788 I—III. Consignatio eorum locorum, qui a suis antiquis iunioribus parocciis exdivisi prioribus eccensendi veniunt — 1788.

Tabela nr 4
Plan regulacji parafii w 1787 r.⁹⁸

Cyrkul	Dekanat	Parafia	Liczba wsi	Liczba wiernych	
Zółkiew	Zółkiew	Krechów	20	461	
		Brzeziny	1	703	
		Lubaczów	8	491	
Zamość	Belz	Ostobuz	9	872	
		Krystynopol	11	475	
		Zniatyń			
	Grabowiec	Tarnogród	Majdan	8	1 132
			Tuczepaki	10	814
			Mircze	9	648
			Wakijów	2	723
			Obaza	3	977
			Bukowina	3	1 235
			Lipiny	18	2 015
			Hucisko	7	1 515
Górno					
Zamość			Zamość	11	1 978
Sambor	Komarno Sambor	Przedm. Lwow.	6	1 898	
		Zamość	15	1 385	
		Przedm. Lubel.	6	1 340	
		Adamów	5	1 435	
		Tereszpol	9	777	
		Majdan Księż.	8	1 720	
		Zwierzyniec	7	1 892	
		Gerajec	16	555	
		Staw	2	1 242	
		Ostrów	7	503	
		Biskowice	5	1 288	
		Rajgród	20	333	
		Strzałkowiec	10	465	
		Boberka	2	833	
Lesko	Rymanów	Ulyczne	2	1 440	
		Malinówka	23	547	
		Iwoniec	1	1 210	
		Ballgród	1	843	
		Bukowsko	2	414	
		Trzeźniów	5	589	
		Falejówka	1	885	
		Wytryłów	1	819	
		Starawieś	3	1 062	
		Wola Jasieniicka	6	464	
		Wola Orzechowska	1	1 378	
		Dąbrówka	3	1 454	
		Dylągowa	2	704	
Nienadowa	1	1 358			
Drohobyczka	1	1 250			
Dobromil Rzeszów	Brzozów	Bircza	2	1 295	
		Wysoka	3	1 870	
		Straszydzie	4	1 483	
		Borek	4	1 483	
		Stobierna	4	1 470	
Leżajsk	Leżajsk	Trzeboś	3	560	
		Tarnawiec			

Tabela nr 5
Plan regulacji parafii w cyrkułach samborskim
i przemyskim w 1787 r.¹⁰³

Dekanat	Parafia	Liczba wsi	Liczba wiernych	
Komarno	Tuligłowy	12	1 375	
	Pohorce	6	762	
	Komarno	13	2 360	
	Rudki	16	1 248	
	Ostrów	16	535	
	Rumno	19	750	
	Lowczyce	11	536	
	Czyszki	4	836	
	Błożew	4	223	
	Sąsiadowice	7	1 093	
	Felsztyn	3	758	
	Chyrów	10	349	
	Lubień Wielki	10	727	
	Sambor	Sambor	1	4 016
		Sambor II	1	119
		Biskowice	1	1 242
		Kaiserdorf	7	503
		Strzałkowice	6	1 288
		Stare Miasto Sambor	24	894
Laszki		5	133	
Stara Sól		2	510	
Wojutyce		4	606	
Turka		15	331	
Jaworów		11	754	
Drohobycz		14	2 084	
Ulyczno		10	465	
Czukiew		15	2 285	
Dublany		23	1 986	
Winniki		18	333	
Kropiwniki		7	126	
Rychcice		19	2 314	
Königstein		10	954	
Woloszcza	7	172		
Przemysł	Przemysł	15	2 919	
	Krasiczyn	14	823	
	Krzywca	7	639	
	Babice	4	441	
	Myczkowce	8	561	
	Zurawica	5	997	
	Nizankowice	10	1 008	
	Wyszatyce	3	703	
	Nienadwa	3	1 454	
	Jarosław	5	3 172	
	Jarosław	Krakowiec	7	1 689
Tuczemy		3	748	
Pełkinie		4	723	
Koniaków		8	662	
Laszki		13	994	
Radymno		5	1 034	
Radawa		5	822	

Dekanat	Parafia	Liczba wsi	Liczba wiernych
Pruchnik	Sieniawa	5	1 824
	Cieplice	4	889
	Majdan	4	1 454
	Wiązownica	5	742
	Pruchnik	13	2 315
	Jodłówka	2	342
	Zarzeczce	7	1 267
	Kaszyce	7	566
	Kosienice	3	186
	Rudołowice	9	931
	Lowce	5	1 052
	Ostrów	1	805
	Rokietnica	3	1 790
	Tuligłowy	1	383
Mościska	Wola Węgierska	1	359
	Mościska	7	2 185
	Strzelczyska	2	830
	Lacka Wola	4	1 865
	Radenice	9	615
	Pnikut	3	681
	Krukienice	5	482
	Radochońce	1	513
	Niechowice	17	871
	Bruchnal	6	370
	Mużyłowice	7	628
	Milczyce	8	917
	Stojańce	9	1 782
	Sądowa Wisznia	12	1 623
Krakowiec	17	1 245	
Wielkie Oczy	7	647	
Dołyniany (?)	5	450	
Zawadów	10	296	

tym względem była daleko lepsza w cyrkułach zachodnich diecezji.

Tak zakrojone szeroko plany rozbudowy sieci parafialnej niestety nie zostały zrealizowane nigdy w całości. Poważną trudność w tym zakresie postawił konsystorz biskupi w Przemysłu, który w „uwagach na temat przedstawionego projektu regulacji parafii”, wysunął szereg poważnych zastrzeżeń, proponował zredukować planowaną liczbę nowych parafii i kapelanii, lub też niektóre z nich przenieść do innych miejscowości (np. Mokrelipe do Radecknicy, Miechocin do Dzikowa)¹⁰⁴. Nie jest wykluczone, że z po-

¹⁰³ ADP Acta consistorii Premisliensis I—III. Neue Pfarrordnung des Samborer Kreises — 1787; Neue Pfarrordnung des Przemysler Kreises — 1787.

¹⁰⁴ ADP Acta consistorii Premisliensis 1788 — I—III. Annotatio super subiecto per Caes. Reg. Gubernium parochiarum regulandarum Plano, iuxta quas idem Gubernium procedere, nec non circa affectuatiōnem ulterius desponere debet — 1788.

ważnymi oporami spotkała się regulacja parafii u duchowieństwa parafialnego. Poważną trudność stanowiły same dominia, które nie zawsze spieszyły z wydatkami na budowę nowych kościołów. Chłopi zaś, którzy wprawdzie byli najbardziej zainteresowani w budowie własnego kościoła, byli zbyt biedni, by brać na własne barki tak poważne zadania, chociaż i z takimi przykładami można się spotkać w tym okresie (np. Lachowice w diecezji tarnowskiej). W wielu wypadkach to dzięki nim projektowane parafie mogły powstać. Zresztą i władze rządowe po rychłej śmierci ces. Józefa II († 1790) nie zawsze dopilnowały należyte realizacji projektu regulacji parafii. Wprawdzie zajmowano się tą sprawą w roku 1788 i następnych¹⁰⁵, ale Austria zaplątana niebawem w liczne wojny, potrzebowała pieniędzy na ogromne kontrybucje wojenne, a nie na rozbudowę sieci parafialnej. Myśl o przeprowadzeniu regulacji wracała często na wokandę zainteresowań władz państwowych i konsystorzów biskupich. Tak więc wracano do tego problemu w latach 1800, 1802, 1803, a zwłaszcza od 1816 r.¹⁰⁶

Co zostało zrealizowane z wielkiego planu regulacji i rozbudowy sieci parafialnej? Bardzo mało. Najmniej zrobiono w okręgu zamojskim, jako że ten już w 1809 r. przeszedł do Księstwa Warszawskiego i w administrację biskupów lubelskich. Z proponowanych w tym okręgu 17 nowych parafii do 1809 r. utworzono tylko jedną parafię w Rzeplinie (1797), która zresztą nie była przewidziana w projekcie regulacji. W pozostałej części diecezji łącznie z tymi częściami, które w 1787 r. przeszły do archidiecezji lwowskiej, na łączną liczbę 62 zaplanowanych nowych parafii i kapelanii, utworzono do 1850 r. następujące: Krystynopol (1797), Żniatyń (1789) w archidiecezji lwowskiej, oraz w diecezji przemyskiej: Strzałkowice, Iwonicz, Bukowsko, Trześniów, Starawiec, Dylągowa, Biroza, Stobierna (1789), Trzeboś (1795), Tarnawiec (1812), Kosina, Kurzyna (1818), Stany (1818) i Majdan (1791) — czyli łącznie zaledwo 16 parafii¹⁰⁷. Z tych istniały już uprzednio jako placówki duszpasterskie o charakterze filialnym, czy też beneficjów inkorporowanych w Strzałkowicach, Iwoniczu, Bukowsku, Dylą-

¹⁰⁵ ADP nr 4 Einreichungsprotocoll des Consistoriums 1788 nr 1011 (18 XI 1788), nr 1043 (28 XI 1788), nr 1120 (28 XII 1788); nr 5 Einreichungsprotocoll des Consistoriums 1789 nr 84 (1 II 1789); nr 6 Einreichungsprotocoll des Consistoriums 1790 nr 31 (14 I 1790), nr 44 (20 I 1790), nr 221 (4 V 1790), nr 258 (13 V 1790).

¹⁰⁶ Haus- Hof- und Staatsarchiv, Wien. St. R. nr 525 General-Index. Bd 1 A—L s. 307, 314; Bd 2 N—Z (nr 526) s. 1055, 1228; St. R. nr 182 Protocoll 1803 Bd 3 nr 2775 (1803); Allgemeines Verwaltungsarchiv. Alte Kultus Akten. Fasc. 350 (Gubernium lwowskie do Kancelarii Nadwor. — 30 VIII 1816).

¹⁰⁷ „Catalogus cleri archidioec. Leopolitanae rit. lat.” 1878 s. 35, 38; „Schematismus cleri dioec. rit. lat. Premisliensis” 1876 s. 65, 75, 83, 85, 93, 97, 131, 138, 146 n. 151.

gowej, Birczy, Tarnawcu, Kosinie i Majdanie. Rzecz dziwna, że istniejące przed 1787 r. jako filie placówki duszpasterskie w Brzozie Królewskiej i Borku Starym i zaprojektowane jako samodzielne parafie, do 1850 r. nie otrzymały praw parafialnych.

Kto zawinił i kto był odpowiedzialnym za niewykonanie tak bogatego planu rozbudowy sieci parafialnej w diecezji przemyskiej? Zawinił chyba sam ces. Józef II, który w tym wypadku zmarł za wcześnie zanim zaczęto realizować jego plany. Dużą część odpowiedzialności trzeba przypisać konsystorzowi biskupiemu w Przemyślu, który bronił się wobec władz państwowych przed rozbudową sieci parafialnej. Nie bez winy były i dominia wielkiej własności ziemskiej, które tylko w minimalnym stopniu podjęły trud budowy nowego kościoła parafialnego (m. in. Żniatyń, Trzeboś, Tarnawiec, Kurzyna, Stany).

Tymczasem patrząc na mapę diecezji przemyskiej i jej sieci parafialnej jeszcze w połowie XIX stulecia, możemy dostrzec stosunkowo często parafie, liczące już wówczas przeszło 5 tysięcy katolików i obejmujących więcej niż 15 miejscowości (np. Przemyśl — katedra, Jarosław, Mościska, Sambor, Miechocin, Jasło). Można też spotkać parafie małomiasteczkowe i wiejskie od 5 do 10 tysięcy katolików z mniejszym okręgiem parafialnym (np. Rozwadów, Żołynia, Leżajsk, Przeworsk, Sędziszów)¹⁰⁸. Diecezja bo-

Tabela nr 6
Diecezje galicyjskie ok. 1875 r.¹⁰⁹

Diecezja	Obszar	Ludność	Plac. duszp.	Pow. 1 par. w km ²	Katol. na 1 par.	Kapłani	Katol. na 1 kapł.
Lwów	49 038	567 661	257	190,8	2 208	387	1 467
Przemyśl	18 788	777 894	292	64,3	2 664	446	1 744
Tarnów	14 934	1085 266	330	45,3	3 289	600	1 808
Kraków	1 164	137 781	75	15,5	1 831	253	545

wiem, która po 1821 r. obejmowała około 18 758 km kw., a w 1857 roku liczyła 24 dekanaty, 285 placówek duszpasterskich, 409 kapłanów pracujących w duszpasterstwie i 17 w urzędach diecezjalnych,

¹⁰⁸ „Schematismus cleri dioec. Premisliensis rit. lat.” 1858 s. 17, 20, 55, passim.

¹⁰⁹ „Catalogus cleri archidioec. Leopolitanae rit. lat.” 1875 s. 160—161; „Schematismus cleri dioec. rit. lat. Premisliensis” 1876 s. 192, „Schematismus cleri dioec. Tarnoviensis” 1875 s. 266; „Elenchus cleri partis dioecesis Cracoviensis Imperio Caesareo-Austriaco in civilibus subiectae” 1772 s. 63.

a nadto 90 kapłanów zakonnych, oraz 642 367 katolików ob. łac., należała do większych diecezji na ziemiach polskich. Przeciętnie tedy wypadało na 1 dekanat 782,83 km kw., na 1 parafię — 65,92 km kw. terytorium, na 1 dekanat — 21 015 ludności, na 1 parafię — 2 215 katolików, na 1 kapłana w diecezji — 1 164 osób, zaś na 1 kapłana pracującego w duszpasterstwie — 1 585 katolików ob. łac. W porównaniu z okresem przedrozbiorowym parafie miały mniejsze okręgi parafialne, ale wpłynęła na ten fakt regulacja parafii i zmiany granic diecezjalnych. Wzrosła natomiast poważnie przeciętna liczba ludności w 1 parafii i na 1 kapłana. Jak pod tym względem przedstawiała się sytuacja w ówczesnej Galicji, ilustruje to tabela nr 6.

Przeciętnie tedy dla całej Galicji, obejmującej łącznie z Bukowiną 83 924 km kw., 2 568 602 katolików ob. łac., 954 placówek duszpasterskich i 1 686 księży diecezjalnych i zakonnych, wypadało na 1 parafię 87,97 km kw. i 2 692 katolików, podczas gdy na 1 kapłana przypadało 1 523 katolików.

UDZIAŁ KSIĘŻY DIECEZJI PRZEMYSKIEJ W KONSPIRACJACH GALICYJSKICH W LATACH 1831—1846

W wyniku klęski powstania listopadowego rok 1831 położył kres odrębności Królestwa Polskiego i zapoczątkował nowy okres w dziejach porozbiorowych Polski. Ten okres spisków i konspiracji niepodległościowych, zamykający się w latach 1831—1846, wiąże się przede wszystkim z terenem Galicji, gdzie działacze spiskowi rekrutujący się zarówno z elementów miejscowych, jak również z emigrantów chroniących się tu przed represjami władz carskich, traktowali Galicję jako najbardziej dogodny teren dla przygotowania nowego powstania przeciw zaborcom. Tutaj właśnie przygotowywano w r. 1833 wyprawę partyzancką płk. Józefa Zaliwskiego, której uczestnicy przejść mieli w określonym momencie granicę zaboru rosyjskiego; tutaj powstał w r. 1834 tajny Związek Przyjaciół Ludu oparty na ideologii modnego wówczas na zachodzie karbonaryzmu; tutaj też rozwinęła się największa organizacja spiskowa z lat 30-tych XIX w. — Stowarzyszenie Ludu Polskiego, oparte na programie emigracyjnej Młodej Polski — miało ono wkrótce objąć swym zasięgiem tereny wszystkich trzech zaborów¹. Stowarzyszenie Ludu Polskiego dało swój początek innym również konspiracyjnym ugrupowaniom, jak radykalne w swym programie: Konfederacja Powszechna Narodu Polskiego² i Wolni Haliczanie, czy też stojące na gruncie bardziej umiarkowanym: Młoda Sarmacja i Sprzysiężenie Demokratów Polskich. Tu wreszcie rozegrać się miały burzliwe wydarzenia roku 1846³.

Działalność tajnych sprzysiężeń obserwować można wszędzie. Nie tylko bowiem Lwów, jako stolica Galicji, ale i inne ośrodki prowincjonalne zapisały się licznymi przejawami akcji konspiracyjnej, w której zaangażowani byli przedstawiciele różnych warstw społecznych. Spotkać

¹ J. Krajewski, *Tajne związki polityczne w Galicji*, Lwów 1903; S. Kieniewicz, *Konspiracje galicyjskie*, Warszawa 1950; M. Tyrowicz, *Wizerunki sprzed stulecia*, Kraków 1955.

² W. Borys, *Powszechna Konfederacja Narodu Polskiego na terenie Galicji zachodniej i Krakowa*, „Małop. Stud. hist.” R. 8: 1965 z. 3/4.

³ Rok 1846 w Galicji. *Materiały źródłowe*, wyd. J. Sieradzki, Cz. Wycech, Warszawa 1958; S. Kieniewicz, *Ruch chłopski w Galicji w 1846 r.*, Wrocław 1951; M. Zychowski, *Rok 1846 w Rzeczpospolitej Krakowskiej i Galicji*, Warszawa 1956; M. Tyrowicz, *Prawda i mit w biografii Juliana Macieja Gosłara*, Warszawa 1973.